

ROBERT WALKER

A SZEGÉNYSÉG SZÉGYENE*

4. fejezet – Szegénység, szégyen és stigma

Miután az előző két fejezetben külön-külön tárgyaltuk a szegénység és a szégyen kérdését, a továbbiakban az lesz fontos, hogy a két fogalmat összekössük. Végül is ezen, a szegénység természetének és a szegénységellenes politikák hatásosságának megértéséhez hozzásegítő szegénység-szégyen kapcsolaton alapul ennek és a nemzetközi tapasztalatokra kitékintő társkötetnek (*The Shame of Poverty: Global experiences*) az okfejtése. Az 1. fejezetben bemutatott két megjegyzés fontos háttérrel biztosít az itt következő gondolatmenethez. Először is, a szegénység természeténél fogva politikai jellegű, hiszen fenyegetést jelent a status quóra. Másodszor, mivel a szegénységet gyakran egyéni hiba eredményének tekintik, ami egy erős szociális konstrukció, számos lehetőséggel szolgál a megszegényítéshez.

Mindeddig a szégyen csak időnként jelent meg a szegénységgel kapcsolatos politikai vitákban. A stigma viszont állandó problémaként fogalmazódott meg, hol mint fontos politikai eszköz vagy a politika hatástalanságát magyarázó tényező, hol mint az egyik közpolitikai rendszert a másikkal szemben előnyösebbnek ítéelő okfejtés eleme. A stigmából kiinduló érvelés a szégyent a szegénység integráns részének tekinti, ami mind megtapasztalását, mint dinamikáját alakítja, és a stigmat – a bürokratizált szégyent – a megszegényítés fontos csatornájának tartja. A következő fejezetek bizonyítani fogják ezt az egyszerű modellbe foglalható érvelést, amit a *The Shame of Poverty: Global experiences* kötetben részletezett nemzetközi empirikus tapasztalatok is alátámasztanak.

Stigma

A stigma eredetileg az a jel volt, amivel a másmilyen, tipikusan alacsonyabb rendű személyt jelölték meg. Az antik Görögországban a rabszolgákat és a bűnözőket gyakran megbélyegezték, bőrükön vágással vagy égetéssel ejtettek jelet. Az ókori Rómában a bűnös prostituáltakat a megszegényítést jelentő toga muliebris viselésére kényszerítették (McGinn 1998). A *Teremtés könyve* 4. fejezetében testvére

* Robert Walker: *The shame of poverty*. Oxford University Press, 2014. Chapter 4. Poverty, Shame, and Stigma (49–67); Chapter 11. Poverty, Shame, and Society (182–199).

meggyilkolása miatt Káinra tett jelet az Úr. A középkori Európában a zsidókat különböző helyeken és időkben meghatározott öltözék vagy ruhájukra varrt sárga folt viselésére kényszerítették, amiből aztán jóval később a náci uralom és megszállás alatt a hatágú sárga csillag lett (Roth 2003). A II. világháború alatt a megszálló német katonákkal barátkozó nők fejét erőszakkal kopaszra borotválták az árulás és a megsegényítés jeleként (Simonsen–Ericsson 2005).

Immár nyilvánvaló, hogy szegény és stigma annyira bonyolultan összekapcsolódnak, hogy szinte szinonimaként kezeljük őket. Hasonlóképpen elmondható, hogy ritkán fordulnak elő egymástól elkülönítve vagy egymástól megkülönböztetve. Scheff és Retzinger (2000) megjegyzi, hogy a stigmáról írott mindmáig legnagyobb hatású szociológiai értekezésében Goffman (1963) a szegényt mindössze kétszer említi futólag, miközben véleményük szerint a szegény a könyv „központi témája”. Tangney és Dearing (2003) könyve, a szegényt tárgyaló *Guilt and Shame* viszont – éppen fordítva – a stigma kifejezést csak egyszer említi az elmebetegséggel kapcsolatban. Stuenkel és Wong (2012: 52) utalnak arra, hogy a stigma kifejezés használata kiszorította a szegényt, amikor azt írják, hogy „korábban a szegény és bűn szavakkal írtak le egy stigmát – egy magatartás vagy egy tulajdonság és egy ideálisnak tartott sztenderd érzékelt különbségét”.

Goffman (1963: 14) a stigmát a társadalmi identitáshoz, az egyént meghatározó szerepek, tulajdonságok és én-képek együtteséhez köti. A stigma olyasvalami, ami valakit kizár a teljes körű társadalmi elismerésből: „a test megvetése”; „az egyén jellemhibái” és „a faj, a nemzet és a vallás törzsi stigmája”, hogy Goffman saját korabeli nyelvezetét használjuk. A stigma lehet magától értetődő, viselője pedig „rossz hírű”, de lehet rejtett, és elszenvetője „rossz hírbe hozható”, kitéve a nyilvánosságra kerülés folyamatos kockázatának. Így vagy úgy, de „a stigmát viselő személy értelemszerűen nem teljesen ember” (uo.: 15).

Goffmannál a stigma emberi viszonylatokat testesít meg, és természeténél fogva társadalmi. A stigmatizált személyt a társadalom nem fogadja be teljes mértékben; akikkel kapcsolatba kerül, azok nem adják meg neki a mindenki, így a stigmatizáltak által is elvárt és a másoknak kijáró tiszteletet. A valaki stigmatizálását megalapozó ítélet, miszerint az illető nem felel meg bizonyos társadalmi ideálnak, lehet megalapozott vagy megalapozatlan. A stigmatizált emberek valójában elszenvetői az előítéleteknek, a diszkriminációnak, a nem válogató címkézésnek. Ahogy valaki elismeri, „még ha csak pillanatokra is”, hogy nem teljesen felel meg valamilyen társadalmi ideálnak, „úgy kerül a középpontba a megsegényülés lehetősége” (uo.: 18).

Ezt követően szociálpszichológusok, például Dovidio et al. (2000) is elismerik a stigma viszonyokat elkerülhetetlenül meghatározó voltát, amikor különbséget tesznek a stigmatizálók és a stigmatizáltak között, a stigmát megalapozó személyes és csoportidentitások, valamint motivációk és reakciók között. A „stigmatizálókra” úgy tekintenek, mint akik kevés figyelmet szentelve az emberek egyéni tulajdonságainak, másokat elsődlegesen csoportjuk vagy kategóriájuk tagsága alapján különböztetnek meg. A differenciálás és kategorizálás folyamata természete-

tesen velejárója a tudás szervezésének és a világ meghatározásának (Link–Phelan 2001). Döntő azonban, hogy az egyének és a társadalmak egyes jellemzők szerint igen, mások szerint viszont nem kategorizálnak: bőrszín szerint gyakran, szemszín szerint ritkán. Majd a kategorizálás megtörténte után, a valóságtól szinte függetlenül, más jellemzőket is feltételeznek, és az adott csoport minden tagjára érvényesnek is tekintenek; íme, a sztereotipizálás folyamata. Ezeket az egyéb jellemzőket nagyrészt negatívan kezelik, és gyakran arra a célra használják, hogy „őket”, a kategorizáltakat megkülönböztessék „tőlünk”. Ez különösen igaz azokban a stigmatizáló viszonyokban, amelyekben ráadásul a hatalmi különbségek révén a megbélyegzők képesek kikényszeríteni célcsoportjaiknál a státuszvesztést, amit diszkriminatív gyakorlattal érnek el vagy súlyosbítanak.

Az, hogy a stigmatizáltak, az áldozatok magatartásukban, kötődésükben és felfogásukban válaszolnak-e és miként, részben attól függ, hogy a stigma döntően a csoporthoz (a normához) vagy az adott személyhez kötődik-e. Amikor inkább a csoportok és nem a személyek a stigmatizáltak, akkor a csoporttagoknak kevesebb cselekvési lehetőségük van; hiszen össze vannak kötve a többiekkel, mások árnyéka vetül rájuk. Sőt, amikor adott csoport a stigmatizált, akkor a társadalmi identitásukat a személyes elé helyező csoporttagok valószínűleg haragot éreznek és késztetést arra, hogy ezt elnyomják. Színlelhetik a stigma (időleges) figyelmen kívül hagyását. Megpróbálhatják hatását kisebbíteni (elfedni). Még akár küzdhetnek is ellene. Az általános stratégia a visszahúzódás, hogy elkerüljék a stigmatizálást, és hogy elrejtsek mind a fájdalmat, mind a stigmához társuló haragot (Stuenkel–Wong 2012). A strukturális és egyéni szinteken, valamint a személyközi kapcsolatokban megnyilvánuló aktív diszkrimináció hatásainak viszont nem könnyen tudnak ellenállni (Link–Phelan 2011).

Bár a szociológiai és pszichológiai szakirodalom nagy része a másokkal szemben stigmatizáló és diszkrimináló módon viselkedő egyénekre fókuszál, látnunk kell, hogy rajtuk túlmutató, strukturális vagy rendszerszerű okokból teszik ezt, tudják ezt tenni és tudják ezt ennyire hatásosan tenni (Fiske 1998). Az emberektől „elvárják”, hogy az intézmények vagy a tágabb társadalom normái szerint diszkrimináló módon viselkedjenek bizonyos csoportokkal szemben. Ezeket az elvárásokat olyan sértő címkézéssel erősítik meg, mint a „nigger”, „nyomorék”, „lógós”, „tolvaj” vagy „segélyen élő”. A strukturák rendszerszerűen kizárják az egyenlő kapcsolatok alkalmait, amik kétségbe vonhatnák a sztereotípiákat vagy pozitív interakciókat tennének lehetővé, miközben – a korlátozott hozzáférés révén – megerősítik az egyenlőtlenséget, a státuszvesztést és a negatív mítoszgyártást. Sőt, a befolyásos stigmatizáló többség negatív nézeteit magukévá teszik, internalizálják azok a megcélzottak, akik csoporthoz tartozásuk miatt maguk is számíthatnak a diszkriminálásra. Ez viszont negatívan hathat önbizalmukra, és korlátozhatja döntéseiket és magatartásukat. Olyannyira, hogy korlátok közé szorított viselkedésüket a stigmatizáló többség negatívnak fogja tekinteni, a megosztó, diszkrimináló folyamat pedig erősödik és állandósul (Link–Phelan 2001).

A stigma kifejezés egyes tudóskörökben és vitafórumokon felháborodást váltott ki amiatt, hogy az egyéni szintű kognitív folyamatokra összpontosít, és azért is, mert nem néz szembe és nem küzd a strukturális okokkal (Holley et al. 2012). A stigma éppen a strukturális folyamat és szándék tekintetében különbözik a szégyentől. A szégyen fenyegetésével az a cél, hogy a csoport egészét veszélyeztető magatartások elkerülésével az egyének megfeleljenek a csoportattitűdőknek és magatartási normáknak, és ezért a vétkes egyént nyílt megszégyenítéssel, kiközösítéssel, a kizárás fenyegetésével kell kontrollálni. A szégyen a társadalmi kohéziót és befogadást szándékozik megcélózni, és – bár a nyílt szégyent a legjobb elkerülni kiszámíthatatlan hatásai miatt – remélhető, hogy a megszégyenítés a vétkest változásra, megbánásra készíti, és a csoportba való visszafogadásához vezet. Ezzel ellentétben a stigma a csoportok, a „mi” és az „ők”, az elfogadott és az elfogadhatatlan közötti megkülönböztetést, nem pedig kohéziójuk biztosítását szolgálja. A megszégyenítés általában pozitív változásra irányuló tudatos cselekedet, jöllehet olyan, ami néha ösztönösen a társadalmi kondicionálást jeleníti meg, a stigmatizálás viszont legjobb esetben is tudattalan, mindig megosztó, sőt legrosszabb esetben rosszindulatú. Emellett, ha hinni lehet Linknek és Phelannek (2001), a stigmatizálásnak alapeleme a diszkriminálás, ami szükségszerűen – még kifejezett szándék nélkül is – sérti az érintettet, akinek csak súlyosbítja státuszvesztését.

Vitatott, hogy a megszégyenített vagy a stigmatizálást elszenvedő személy számára ennyire felismerhetők lennének a következmények. A 3. fejezet nyilvánvalóvá tette, hogy a társadalmi jó szándéktól függetlenül a megszégyenített számára a szégyen következményei túlnyomórészt negatívak. Ha és amikor a szégyen képes pozitívan hatni, az inkább a vele való fenyegetés révén, nem pedig szankcióként való kiszabásával történik. De, amint példák mutatták, a szégyennel való fenyegetésnek is lehetnek negatív következményei; a szegénység körülményei közepette a dolgok rendben lévőnek való feltüntetése és a „normális” viselkedés vágya eladósodáshoz és személyes anyagi katasztrófához vezethet. Emellett a stigmára adott fent leírt reakciók rendkívül hasonlóak a szégyen által kiváltottakhoz: visszautasítás, színlelés, visszahúzóds, harag és depresszió.

A megszégyenített vagy a stigmatizált személy szempontjából az érzések és a folyamatok azonosnak tűnhetnek. De különböznek abban, hogy milyen mértékben osztják az őket megszégyenítő vagy stigmatizáló csoport értékeit. Akit megszégyenítenek, bizonyosan átérzi, hogy nem az, ami lenni akar, és nagyon gyakran arra törekszik, hogy olyan legyen, mint a csoport többi tagja. Ez viszont nem minden esetben áll fenn stigmatizált személyeknél; ők, miközben diszkrimináltak és stigmatizáltak, lehetnek büszkék arra, hogy feketék, homoszexuálisok vagy menekültek. Ha nem büszkék arra, ami éppen megkülönbözteti őket a másiktól, akkor a stigmát valószínűleg szégyenként fogják megélni.

Lehet, hogy a szegénység olyan különleges helyzet, ami egyesíti a stigmát és a szégyent. A stigmatizáló beszédmód azt bizonygatja, hogy az „emberek válasszák a szegénységet” (Anok 2008, Yahoo 2013). Ugyanakkor viszont, miköz-

ben nem mindenki ismerné be, hogy vágyik a gazdagságra, csak nagyon kevesen erősítenék meg azt, hogy szegények akarnak lenni (figyelmén kívül hagyva Szent Ferencet és a hozzá hasonló meggyőződésűeket). Márpedig ha ez a helyzet (amit későbbi fejezetekben és a *The Shame of Poverty: Global experiences* kötetben szemléltetni fogunk), akkor a szegénység miatt megbélyegzett személy a stigmát szégyenként fogja megélni; lehet, hogy nem akar gazdag lenni, de szegény biztosan nem.

Ezen túlmenően, strukturális értelmezésben, az állam hatalma révén kirótt megszegyenítés valószínűleg nem megkülönböztethető a stigmától. Ahogy az 1. fejezet bemutatta, a szegénység csökkentésére vagy megszüntetésére irányuló próbálkozások azzal a racionális óhajjal társulnak, hogy ezt minimális költséggel tegyék, és ne rombolják a munkára vagy általában a helyes dolgok megtételére irányuló ösztönzést. Az ösztönzők középpontba állítása az emberi magatartással kapcsolatos negatív hiedelmeken alapul, nevezetesen olyanokon, hogy az emberek általában lusták, de legalábbis a munkánál jobban szeretik a tétlenséget, és hogy megélhetésükben inkább hagyatkoznának másokra, mint magukra. A szülők a nekik ellenkező gyerekeiket megszegyenítéssel rávehetik arra, hogy segítsenek a ház körül vagy találjanak munkát, az állam esetében azonban fennáll annak kockázata, hogy az általa gyakorolt megszegyenítés gyorsan stigmává alakul. A lakosságot ismétlődően bürokratikusán és többé-kevésbé önkényesen meghatározott csoportokra, az „ők” és a „mi” csoportjaira osztják: szegényekre és nem szegényekre, lustákra és dolgozóakra, segélyt igénylőkre és adófizetőkre, amikhez magasabb vagy alacsonyabb státuszok tartoznak, és amik valójában tudatosan összehangoltak, mint a megszegyenítés folyamatának elemei. A státuszkülönbségeket a csoportoknak szándékosan vagy véletlenszerűen tulajdonított jellemzőkkel erősítik meg. A „szegény” például legjobb esetben alkalmatlan, legrosszabb esetben gondatlan, lusta és bűnöző. Ezzel szemben iparkodónak és találékonynak tartják a nem szegényeket. A kormány által használt megszegyenítés – ahogy azt az 1. fejezetben leírtuk – a jogosulatlan kérelmek meghatározása vagy az érdemes/érdemtelen igénylők megkülönböztetése során nagyon könnyen általánossá válik mint stigma, ami megkülönböztetés nélkül kiterjed minden szegénységben élőre, különösen pedig a segélyben részesülőkre. A stigma ilyen konstrukciója aztán alapul szolgál az intézményes megkülönböztetéshez, például a segélyben részesülőkkel szemben támasztott olyan megterhelő feltételek, elvárások és kötelezettségek kirovására, amiket másokkal szemben egyébként hasonló helyzetekben nem alkalmaznának.

Az eddigi gondolatmenetet összegezve: az állam hatalmával támogatott megszegyenítés stigmatizálássá válik. A politikai közbeszéd a szegénységben élőket azáltal bélyegzi meg, hogy problémának tekinti őket, miközben a kifejezetten a szegénységet célzó közpolitikák is nagy valószínűséggel stigmatizálók. A szegénységben élők ki vannak téve annak, hogy körülményeik – ezen belül a stigmatizáló jóléti juttatások elfogadása – miatt megszegyenülnek, és diszkriminációban lesz

részük a segélyek igénylésének folyamán, valamint az ellátásokhoz való hozzájutás eredményeként.

Szegénység, stigma és politika

Bár Lister (2004) írt a kifejezetten és önmagában a szegénységhez kötődő stigmáról, a legtöbb figyelem azonban a jóléti juttatások igényléséhez, s azon belül a jövedelemtől függő és az anyagi szükségletek alapján megállapított segélyekhez kötődő stigmára irányult. Ennek megfelelően a legtöbb kutatást liberális jóléti rendszerekben végezték, amelyekben a legelterjedtebbek a jövedelemfüggő ellátások (Page 1984, Spicker 1984, Baumberg et al. 2012, Moffitt 1983, Manchester–Mumford 2012).

Ez a közpolitikai irodalom tükröz néhányat a korábbiakban leírt jellemzőkből és megkülönböztető jegyekből, így a stigma viszonyoktól függő vagy viszsztatérő jellegét és azt a különbséget, ami a megcélzott egyén által megtapasztalt „személyes” vagy „átérezett” stigma és a „társadalmi” stigma, a mások által működtetett stigmatizáló folyamat kimenete között mutatható ki (Baumberg et al. 2012, Walker 2005). Ezekhez még hozzátehető a mind folyamatként, mind politikai szándékként értelmezett „intézményes” stigma fogalma, ami a szociális ellátások igénylése során valósul meg. Mindhárom természetesen szorosan összefügg egymással.

Személyes stigma

A személyes stigmát közpolitikai összefüggésben Baumberg et al. (2012: 6) úgy határozza meg, mint „a segély kérelmezés szégyenletes voltának személyes érzetét”, amiből az következik, hogy a kérelmező elfogadja: segélyben részesülni valami szégyenteljes dolog. Walker (2005: 197) is úgy jellemzi a stigmának ezt a formáját, mint a „személyes kudarc érzetét”, amikor a szégyen abból a személyes hiedelemből fakad, hogy a segély olyasvalami, amit el kellene kerülni, valamint aminek igénylésével és elfogadásával társadalmi normákat hágnak át. Azt is megjegyzi, hogy a szégyenérzet növelhető a titoktartás hiányában és a hivatalnokok által lefolytatott mélyreható kikérdezés során, azaz az intézményes megszégyenítés megnyilvánulásai révén.

Nyitott kérdés, hogy miért is elfogadhatatlan segélyben részesülni. Mind Spicker (1984), mind Stuber és Schlesinger (2006) azt állítják, hogy ez a segélyben részesülő mint elfogadó, és az adót fizető mint adományozó közötti kölcsönösség hiányával függ össze, és mindkét elemzés a segélyben részesülést az ajándékozással veti össze. Az ajándékozás ugyan szabadon választott cselekedet, de az ajándékozó gyakran vár cserébe viszontajándékot, és a megajándékozott kellemetlenül érezheti magát, ha nem tudja viszonzni az ajándékot. Ezen túlmenően, ahogy a 7. fejezetben bemutatjuk, az emberek szégyellik, ha a nem engedhetik meg ma-

guknak, hogy viszonyozzanak. Ezt a szégyenérzetet társadalmi szankciók, így például a státuszvesztés vagy akár az adott kapcsolat megszakítása is felerősíthetik. A jótékonyság explicit módon a hála kivételével semmi elvárást nem támaszt az adományozottal szemben. (Egy kivételt már az 1. fejezetben említettünk: amikor a vallásos meggyőződésből jótékonykodó adományozók a földi életen túl várják jutalmukat.) Ilyenképp a jótékonyság az elfogadót lealacsonyítja, miközben az adományozó státuszát növeli. Ahogy Simmel (1950: 393) megjegyezte, a hála megkövetelése „az alávetettség érzetét” ébreszti, ami alól annyira nehéz kiszabadulni. Valóban, a jótékonyságnak – Frenkel-Brunswickkal (1950: 307) szólva – „gyakran az a funkciója, hogy a hátrányos helyzetben levőket a helyükön tartsa, a szívéllyesség pedig a megalázás eszközeként működik”. Amennyiben a segélyeket úgy tekintjük, mint jótékonyságot, mint nem viszonzott ajándékot, akkor valószínűleg hasonlóképpen stigmatizálunk.

A jóléti ellátások igénybevételéről, a segélyre jogosultak és a segélyezést igénylők arányáról szóló kutatások általában alátámasztják a stigma létezését. Azt mutatják, hogy az emberek 20–60 százaléka elmulasztja azoknak az ellátásoknak az igénybevételét, amelyekre jogosultak, s ezáltal csökken a szegénység enyhítését szolgáló intézkedések hatásossága (Hernanz et al. 2004). Az alacsony igénybevételnek természetesen csak egyik oka a stigma, amit nehéz elválasztani más tényezők hatásától. Ugyanakkor a korlátozottan elérhető, de a fejlett iparral rendelkező országok széles köréből származó bizonyítékok szerint az igénybevételi arányok tipikusan magasabbak a biztosítási ellátásoknál, mint a jövedelemfüggő segélyek esetében. Ezt úgy értelmezik, hogy a kölcsönösségen alapuló ellátás, az élettartam alatt fizetett hozzájárulásokért cserében nyújtott támogatások kevésbé stigmatizáló, mint azok, amelyek esetében a jogosultságot az anyagi szükség határozza meg (van Oorschot 1991, 1998). Az utóbbi a jótékonysághoz hasonló és/vagy a gazdasági kudarcral azonosított szegénnyel jár (Corden 1995). Az is lehet, hogy az intézmények kevésbé hatékonyan működtetik a jövedelemfüggő ellátásokat – vagy mert technikailag nehezebbek, vagy mert alacsonyabb prioritásúak –, ami az intézményi stigma egyik formája (Walker 1978, Robles 2013).

Jóléti juttatás igényléséhez a stigmát le kell küzdeni, de ez nem jelenti azt, hogy a segélyben részesülők szükségképpen immunisak lennének (Corden 1995). Az elmúlt hatvan évben mind a brit, mind az egyesült államokbeli kutatások azt mutatták, hogy „már a segélyigénylés vagy a segélyben részesülés folyamata is a stigma érzetét ébreszti fel” (Page 1984: 54). Ahogy egy támogatásban részesülő 1978-ban a jövedelemfüggő brit kiegészítő ellátás kapcsán említette: a „segély szegénység és stigma” (Richardson–Naidoo, 1978: 27). Ez a nézet ma visszaköszön olyan különböző országokban, mint Uganda, Pakisztán, India, Dél-Korea és Norvégia, sőt még az elismerésnek örvendő kínai *Dibao*¹-rendszerben részesülők egy része körében is (Gubrium et al. 2013, Chase–Bantebya-Kyomuhendo

¹ Egy központi program keretében minden városban meghatároznak egy limitet – *dibao* –, hogy az adott háztartás jogosult-e a szociális juttatásokra. (*a ford.*)

2014, Zhou 2012). A jóléti juttatások jótékonyági jellege mellett Spicker szerint az érzékelt stigmát súlyosbítja a lealacsonyító bánásmód, a jogok csorbítása és a támogatások szegényekre célzó volta, ami a benne részesülőket mint szegényeket címkézi meg. „A szegény ember” – miként Simmel megjegyezte (1908: 140) – „szociológiailag az, aki anyagi eszközök hiányában támogatást kap”. A segély igénybevétele tehát a szegénység jelével bélyegez meg.

Társadalmi stigma

Ahogy a szegényen érzete részben a megszegényítés terméke, úgy az érzékelt stigma is válasz a mások által közvetített társadalmi megbélyegzésre. A társadalmi stigma olyan folyamat, amely a többségi csoport attitűdjeire, gondolataira és akcióira, valamint a stigmatizáltak ezek által alakított észleléseire és válaszaira alapozza érzékelt stigmájukat, miközben további stigmatizálást is beindíthat. A társadalmi stigma méréséhez a társadalomkutatók által használt módszerek azonban néha szándékotól függetlenül egy állapot vizsgálatába fordulnak: a közvélemény állapotát elemzik, vagy a felmérésekben adott válaszokat arra vonatkozólag, hogy mások mit gondolnak a stigmatizált csoportról (Baumberg et al. 2012).

A szegénységgel és segélyezéssel összefüggő stigmát a rászorultsággal, az érdemességgel, a személyes felelősséggel és más – számos társadalomban az előbbiekhöz kötődő és negatívnak tekintett – jellemzőkkel kapcsolatos attitűdök támasztják alá (van Oorschot 2000, Loseke–Kusenbach 2007). Ahogy az 1. és 2. fejezetekben tisztáztuk, a nem szegények számára a szegénység természeténél fogva kihívás, hiszen erkölcsi kötelességként reagálniuk kell a szükséglet szenvedőkre. A szegénységet lehet kikerülhetetlenként felfogni, ami ellen nem tehető semmi („Mert a szegények mindenkor veletek lesznek” – Máté Evangéliuma, 26. rész, 11 vers), de a jótékonyág története, a Zakat² és a jóléti támogatások mutatják a szegénység erkölcsi kötelezésének hatalmát. Az emberek azonban nem könnyen válnak meg a pénzüktől, ehhez elfogadható okokra van szükségük, a kiadásukat pedig korlátozni és adagolni akarják. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy az embereket a súlyos és valódi nélkülözés meghatja, de intoleránsak azokkal szemben, akiknek az szegénységéről úgy vélhetik, hogy elkerülhető lett volna (van Oorschot 2000.). Gyorsan általánosítanak, és készek a „szegény emberre” a csavargó vagy az alkalmatlan sztereotípiáját ráhúзва önhibának betudni a szegénység legtöbb fajtáját. E könyv 9. fejezete alapján, illetve Chase és Bantebya-Kyomuhendo (2014) munkájából nyilvánvaló, hogy az emberek hajlandóak annak megvitatására, vajon strukturális vagy egyéni hibák vezetnek-e a szegénységhez, de hajlamosak az utóbbit elsőbbségben részesíteni az okok között; magánbeszélgetésekben így van ez még olyan országokban is, mint például Kínában és Norvégiában, ahol a közbeszéd a legbefogadóbb és a legkevésbé diszkrimináló.

² Iszlám adakozási forma (*a ford.*)

Az európai országokban és az Egyesült Államokban a kutatások azt mutatják, hogy a nagyközönség azok iránt tanúsítja a legnagyobb szimpátiát, akikre úgy tekinthet, hogy korábban hozzájárultak a társadalom életéhez, mint például az idősek vagy a megbetegedettek (Larsen–Dejgaard 2012, Walker 2008, Lind 2007). Ez természetesen tükrözi a biztosításalapú ellátások magasabb igénybevételét s egyúttal azt, hogy az egyéni és társadalmi stigmák közös értékek és attitűdök termékei. Van Oorschot (2006) úgy értelmezi ezeket az attitűdöket, mint a reciprocitás már korábban említett fontosságának tükröződését, de ebben az esetben az adományozás készségének az előzetes elköteleződés a feltétele, nem pedig a jövőbeli reciprocitás távlata. Az emberek kevésbé támogatóak a munkanélküli-ellátást igénylőkkel szemben (annak ellenére, hogy legtöbbjük korábban járulékot és adókat fizető munkavállaló volt) és az egyedülálló anyákkal szemben (különösen az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában). A munkanélküliek és az egyedülálló anyák esetében a reciprocitás bizonyosságának hiánya keveredik az erkölcsi vétséggel: a munkanélküliséget a tunyaság „bizonyítékának” tekintik; a házasságon kívüli terhességet pedig felelőtlenységnek, ha nem éppen erkölcstelenségnek ítélik.

Stigma azokhoz a segélyben részesülőkhöz tapad, akiket nélkülözésük súlyossága vagy oka alapján nem tartanak „érdemesnek”. De a szűkösségtől független tényezők is befolyásolni látszanak a megítélést. Különösen fontos az identitás. A jóléti ellátás az Egyesült Államokban hagyományosan súlyosan stigmatizáló, mivel széles körben az afroamerikaiakkal azonosítják a benne részesülőket, akiket azzal bélyegeznek meg, hogy felelőtlenebbek és lustábbak, mint a fehér amerikaiak (Gilens 1999, Neubeck–Casenave 2001). Ezzel megegyezően a legkevésbé „érdemes” csoportok között tartják számon a migránsokat, köztük is az olyan alcsoportokat, mint a romákat, akiket különösen erősen stigmatizálnak (van Oorschot 2006). Kínában a vidéki területekről származó, *Dibao* szociális segélyben részesülő városi bevándorlók és az egykori eliteltek keltenek ellenérzéseket, míg az indiai szubkontinensen a kasztrendszer nyújt finomra hangolt alapot a közellátások igénylése és igénybevétele során megvalósuló diszkriminációhoz (Pellissery 2009, Yan 2014). Úgy tűnik, hogy az emberek a magukhoz leginkább hasonlókkal azonosulnak, akiket olyannyira kedvezően ítélik meg, hogy még közpénzzel is készek támogatni őket. A különösen alacsony szegénységi szintekkel rendelkező észak-európai országokban folytatott kutatások szerint az emberek pusztán szegénysége miatt képesek távolságot tartani valakitől, amivel alátámasztják azt a felfogást, miszerint a szegénységben élők különböznek a többségtől, és megerősítik a „mi” és az „ők” képzeteit, valamint csökkentik a közszolgáltatásokon belül a szociális segélyezés támogatottságát (Larsen 2008, Gubrium–Lødemel 2014c). Az is előfordulhat, hogy a segélyben részesülőkkel azonosuló olyanok, akik magukat potenciális ellátást kérőknek tartják, úgyhogy azonosulásuk közvetlen önérdeken alapul.

Abban, ahogy a nagyközönség elhatárolódik a segélyben részesülőtől, a sztereotipizálás és az előítéletesség mintái ismétlődnek. Minden segélyezettett „sem-

mirekellőnek”, „csalónak”, „munkakerülőnek”, „lustának” vagy még pejoratívabban „ostobának”, „élősködőnek”, sőt annál is rosszabbnak sorolnak be (Baumberg et al. 2012). Más stigmatizált csoportok, bűnözők, etnikai kisebbségek és elmebeteg esetében érzékelt jellemzőket tulajdonítanak nekik. A szegénység negatív okozatai hiedelmekben keverednek össze, és a segélyeket megrontó hatalommal ruházzák fel. Különösen Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban a segélyezést teszik felelőssé a családok és a közösség lerombolásáért, az „underclass” és a „szegénység kultúrájának” feltételezett terjedéséért, a tizenéves szülők számának és a promiszkuitásnak a növekedéséért, a drogfogyasztásért, a munkátlanságért és egy „semmiért valamit” társadalom létrejöttéért (Larsen 2008, Larsen–Dejgaard 2012). Európában a segélyben részesülők iránti ellenérzés szintje különböző, de leginkább azokra irányul, akik reziduális, rázorultsági alapú szociális ellátást kapják. A negatív hozzáállás az idők folyamán növekedett, és érzékelhetően nem csökkent sem a 2008-as globális recesszióval összefüggésben, sem az azt követő megszorítások idején (Diamond–Lodge 2013, Svallfors 2012, Taylor–Gooby 2013).

A segélyezés társadalmi stigmatizálása nem elszigetelten történik; a folyamat tükrözi és egyúttal táplálja az intézményes megbélyegzést, és legtöbbször tömeges részvétel előtt zajló nyilvános viták révén, újabban pedig a közösségi média közvetítésével hat (Baumberg et al. 2012). Azok, akik nem szegények vagy nem részesülnek segélyben, nemcsak reprodukálják, hanem a magukhoz hasonlókkal való beszélgetéseikben és a szegénységben élőkkel vagy segélyre szorultakkal való ritka közvetlen találkozásaikban segítik is alakítani a társadalmi stigmát. A tekintélyelvű személyiségek nagyobb készséget mutatnak a stigmatizálásra, a kevésbé sikeresek sértettségüket mások ellen fordíthatják, az alacsony társadalmi státuszúak abból építhetik saját önbecsülésüket, hogy megvetik a maguknál alacsonyabb státuszúakat. A segélyezettség korábbi megtapasztalása ébreszthet empátiát és szolidaritást, de olyan öngazoló és védekező narratíva megalkotásához is felhasználható, ami a szegénységben maradásért vádol másokat (Alicke–Sedikides 2009, Baumberg et al. 2012, Chase–Walker 2013, Hoggett et al. 2013, Bos–Stapel 2009). Hogy a társadalmi stigmát a segélyben részesülők és a szegénységben élők személyesen miként élik át, az részben azon múlik, hogy magukévá teszik-e, vagy visszautasítják a többség bírálatát, amiről a későbbiekben lesz szó (7. és 8. fejezet).

Intézményi stigma

Az intézményi stigmát a segélyezés keretei, szerkezete és/vagy folyósítási módja jelenítik meg, teszik nyilvánvalóvá. Lehet a politika szándékolt összetevője vagy egy véletlen eleme, amely tükrözhet, de nélkülözhet is mögöttes társadalmi normákat vagy politikai ideológiát. Demokratikus, plurális társadalmakban tükrözheti és egyidejűleg befolyásolhatja is a társadalmi stigmát, miközben közvetlenül alakítja a segélyben részesülők által megtapasztalt megbélyegzést.

A szegénység ellen küzdő programok kereteiben megnyilvánuló intézményi megbélyegzés legrégebben fennálló példája Nagy-Britanniában található, de ez nem kivételes, hanem – egy biológiai kifejezéssel élve – „típuspéldány”, amely éppen a folyamatot teljességében szemléltető volta miatt érdemel figyelmet. Az 1. fejezet hivatkozott arra a 17. századi különbségtételre, ami a „tehetetlen szegények”, az „ép testű szegények” mint támogatásra érdemesek és a „javítóintézetekben” munkára fogandó „csavargók és naplopók” között létezett. A stigma nagymértékben szándékos volt, hogy elrettentse a szegénygyámok nagylelkűségével visszaélni akarókat, bár később a szegénység bélyege mindenkire rákerült, aki szükséghelyzetben az államhoz fordult (Himmelfarb 1984).

Az érdemesek és az érdemtelenek ilyen megkülönböztetése a 21. században is nyilvánvaló maradt, ahogy a jelenlegi konzervatív miniszterelnök, David Cameron egy fontos 2010-es kampánybeszéde mutatta. Ebben az „Új jóléti szerződés” címet viselő beszédben kijelentette: „ti, munkára képes emberek, olyanok, akik azt választottátok, hogy nem dolgoztok, ti a jövőben nem kérhettek jóléti juttatásokat, ahogy eddig tettétek”. Az előző, munkáspárti kormány „modernizálta” az érdemesség és érdemtelenység nyelvezetét, amikor a juttatásokhoz való jogot a felelőségekkel kötötte össze. A felelőségeket az erősebben munkához kötött segélyfeltételekre fordították le, a „javítóintézet” modern megfeleltetésé-ként, és fokozottabban kiterjesztették a 17. században még érdemesnek tekintett fogyatékkal élőkre is (Walker–Chase 2013). A munkáspárti kormány azt a gondolatot is kifejtette, hogy a „jóléti juttatások” kettős problémát jelentenek: a rájuk fordított kiadások gátolják a gazdasági növekedést, míg a másik probléma a „belső ellenség”, amely függőséget és dologtalanságot teremtve „erodálja a társadalom erkölcsi rendjét” (Field 1997: 20). A segélyben részesülőket ezért kétszeresen is meg kell bélyegezni: polgártársaiknak pénzbe kerülnek, és közben még erkölcsileg kártékonyak is.

Bár a 2013-as főbb jóléti reformokat a Munkáspárt nélkül létrejött koalíciós kormány valósította meg, de a segélyezésnek mind a két – a fentiek szerint – problematikusnak tételezett jellegzetességét kezelni akarták. Ez a politikai konszenzus még az 1990-es években formálódott ki, amikor az akkor ellenzéki Munkáspárt fókuszcsoportokat működtetett. Ezekben a segélyezettekkel szemben ellenérzések nyilvánultak meg, ami arra készítette a politikai előnyöket kereső Munkáspártot, hogy a segélyezés költségeit összehasonlítsa az oktatási és az egészségügyi kiadásokkal (Mattinson 2010). A médiában később kiforrálódott közbeszéd aztán tovább vegyítette a szegénység társadalmi problémáját a segélyezési kiadások miatti aggodalmakkal, és még jobban összehavarta a közgondolkodásban az okokat és a következményeket. Mostanában viszont a fókuszcsoportokban a választók felhívják a figyelmet a politikusok nyelvhasználatának és megfogalmazásainak negatív voltára, amit éppen a két évtizeddel ezelőtti fókuszcsoportokban alapoztak meg (Walker–Chase 2013, Chase–Walker 2014a, b, Baumberg et al. 2012). Segélyben részesülők a következőképp írják le, milyen is a stigmatizáló beszéd célpontjának lenni (Chase–Walker 2013):

„...ott van, ugye, ez a stigma. Tudod, (...) önkormányzati lakótelepen lakni, segélyen élni, bla-bla-bla (...) ahogy a sajtóban meg máshol mutatják – olyan ASBO³ felsőt viselő fajta.” (Mike)

„...elméletben úgy van, hogy munkanélküli-segélyen vagy más ellátásban élsz, de tudod, a segély nem elég, úgyhogy táppénzre megyek... Szóval, még egy bélyeg, naplopó potyázónak érzed magad..., pedig nem... Azt kérem, amit beletettem a rendszerbe.” (Trevor)

Az a hiedelem, hogy a segélykiadások túlzottak, nemcsak Nagy-Britanniára jellemző felfogás. Ez a nézet velejárója az ún. Washington-konzenzusnak, amely alapján az 1980-as években a Világbank, az IMF és más „donorok” az állami és jóléti kiadásokat csökkentő strukturális átalakító politikákat erőltették a fejlődő országokra (Surender 2013). Ez alakította az OECD 1994-es, nagy hatású „Job Study”-jét is, amely összevetette az „aktív” (értsd: feltételekhez kötött) foglalkoztatáspolitikákat a passzív munkanélküliségi segélyekkel, és ez utóbbiakkal szemben az előbbieket foglalt állást. Még Németországban is, ahol az ellátáshoz való jog be van vésve az Alkotmányba, a Hartz IV. reformokkal csökkentették a munkanélküliek pénzügyi támogatását és növelték a jövedelemfüggő szociális segély arányát. Kínában, ahol a gazdasági liberalizálás következményeinek kezelésére kiterjesztették a szociális segélyezés *Dibao*-rendszerét, ezt azzal a jelszóval támogatták, hogy „kevésbe kerülő program”, hasonlóan azokhoz a brit reformokhoz, amelyeket úgy reklámoznak, hogy „értéket adni az adófizetők pénzéért” (Pellissery et al. 2013).

Más viszonyok között a segélyezési rendszerek kialakult jellemzői a mellőzöttség érzetét kelthetik. Gazdag szociáldemokrata országokban, ahol ritka a szegénység, a közbeszéd lehet kirekesztő, ami a szociális segély kérelmezésére kényszerülő kevesekben a frusztráltság és az elszigeteltség érzését erősíti. Indiában és Pakisztánban az uralkodó elit és a sok millió szegény közötti óriási társadalmi távolság miatt az állami ellátáshoz való hozzájutás szinte véletlennek, vagy csak a patrónus rendszer, a nepotizmus révén elérhető támogatásnak tűnik, ami a „csak szegényeknek” szánt ellátások igénybevételéhez további stigmát kapcsol. Ahogy korábban megjegyeztük, az ilyen „szegényeknek” szánt ellátás közvetlen következménye, hogy alacsony minőségű lesz, és a szegénység jelvényeként a kudarc nyilvános bevallásává válik. Ez lehet szándékos is. Koreában a kormány azért állt ellen egy bőkezű szociális segély bevezetésének, mert tartott attól, hogy az csökkentené a gazdasági fejlődés iránti kollektív lelkesedést. Németországban a közelmúltig a biztosításalapú ellátásokat világosan megkülönböztették a szociális segélytől, hogy juttalmazzák a tartós foglalkoztatást. Az Egyesült Államokban az

³ Az „anti-social behaviour order” kifejezés rövidítése az ASBO. Az antiszociális magatartási rendellenesség kifejezés utolsó tagját ironikusan felcserélték a „rend” szóra a kapucnis felsőkre nyomtatva, ami nagyon elterjedt viselet lett fiatalok között. (*a ford.*)

egészségbiztosítás univerzális rendszere iránti igényeknek és még az „Obamacare” rendszerének (Affordable Care Act 2010) is azzal állt ellen a magán-egészségbiztosítási ágazat, hogy a köz- és magánellátás szolgáltatásai között általa fenntartott minőségbeli különbségért az emberek készek fizetni. A minőségbeli különbség gyakran egyszerűen a segélyben részesülők és szegénységben élők politikai és fogyasztói „hangjának” gyenge voltát tükrözi.

A szegénység elleni ellátás stigmáját gyakran annak szerkezete súlyosbítja. A járulékokból finanszírozott ellátást gyakran állítják szembe a jövedelemfüggő szociális segéllyel: az előbbi a többséget vagy fejlődő országokban kizárólag az elitet, a katonaságot és a köztisztviselőket látja el; az utóbbi a „szegényeket”. Míg a járulékokon és jogokon alapuló ellátás az állampolgárság ünneplésének tekinthető és maga a joggyakorlás, a jövedelemfüggő ellátás – amint ezt korábban már említettük – jótékonyaság ízü. A szociális segély gyakran tetszés szerinti, diszkrecionális döntéseken alapul, és ez önkényesnek tűnhet az igénylőnek, aki ezt így kiszolgáltatottságként élheti meg. A szociális segélyben részesülők a legkülönbözőbb országokban arról beszélnek, hogy csak számokat látnak bennük, emberi voltuktól megfosztva vákuumban érzik magukat, vég nélkül mennek át ellenőrzéseken, nyomtatványokat töltenek ki, és küzdenek egy ellenük működtetett rendszerrel (Narayan et al. 2000a, b, Chase–Bantebya–Kyomuhendo 2014). A feltételekhez kötött pénzbeli támogatások esetében, amelyeket nemrégén vezettek be számos fejlődő országban, valamint az Egyesült Államok és Európa egyes részein, azt várják el, hogy a jövedelemtámogatásért cserébe az igénylők és/vagy családjaik vegyenek részt oktatási és egészségügyi preventív tevékenységekben. Ráadásul ezek a politikák a segélyben részesülőkben és a lakosság egészében is erősíthetik azt a vélekedést, hogy az alacsony jövedelműeket személyes alkalmatlanságuk vagy makacsságuk miatt kényszeríteni kell arra, hogy saját érdekeikben vagy gyermekeikért cselekedjenek. Holott az elkötelezettség hiánya az oktatásban illetve egészségügyi prevencióban való részvételhez szükséges erőforrások hiányának is betudható.

A jogosultság szabályozásával, valamint a jövedelemteszttek és a hozzájutás feltételeinek kialakításával szintén meg lehet bélyegezni és lehet diszkriminálni. Kínában a *Dibao*-rendszer a közelmúltig kifejezetten a nagyon szegényeket célozta, és csak a városban lakók számára volt elérhető (ILO 2013). Mexikóban, az *Oportunidades* különbözőképpen céloz vidéki és városi régiókban: az előbbieken egy-egy település válik támogatásra jogosulttá vagy jogosulatlanná, függetlenül a lakosok sajátos körülményeitől, míg a városi területeken a háztartásalapú jövedelemteszt alapján a szomszédok különbözhetnek egyéni jogosultságaikban (Robles 2013). Pakisztánban a *Zakatra* és a *Saria* törvényre épülő állami ellátási formákból a nem muszlim csoportokat kizárják, a nőket pedig korlátozzák abban, hogy férfi rokonok támogatása nélkül igényeljenek támogatást (Choudhry 2013). Dél-Koreában családi jövedelemteszttel kell az ellátást kérőknek bizonyítaniuk a tisztviselőknek, hogy rokonságuk nem felkészült, vagy nem képes arra, hogy anyagilag támogassa őket, miközben a munkakeresés követelménye alapján

dokumentálniuk kell, hogy a munkaadók elutasították felvételüket, és az okokat is be kell mutatniuk (Jo–Walker 2013). Norvégiában a foglalkoztatás felé terelő növekvő támogatás olyan rendszert alkot, amely az ellátást igénylők között az alul levők számára megalázó státusz hierarchiát hoz létre (Gubrium–Lødemel 2014c). Nagy-Britanniában az interneten keresztül történő – „alapértelmezésben digitális” – ellátásigénylés a hozzáféréssel nem rendelkezők vagy az internetet használni nem tudók számára a stigmatizálás további kockázataival jár.

Az ellátások folyósítása is megbélyegző helyzeteket és beszédmódot tud létrehozni. Ugandában alulfinanszírozottsága miatt az állami általános iskolai oktatás társadalmilag nem elfogadható választás, a gyerekektől az oktatási sikereket megtagadó szülői kudarc szimbóluma (Bantebya-Kyomuhendo–Mwiine 2013). Az alulfinanszírozás alacsony színvonalú felszereltséget jelent, nem teszi lehetővé az egyéni elkülönülést, és a túlterhelt személyzet, valamint a stressztől szenvedő „kedvezményezett” közötti összeütközéshez vezethet. Ilyen körülmények közepette – de általában is – a személyzet fellépése és beszédmódja szándékosan vagy véletlenszerűen stigmatizálhatja a jóléti ellátásban részesülőket (Lipsky 1980). A személyzet rendszerint megkülönbözteti a támogatásra érdemest az érdemtelentől, a jót a rossztól azzal, hogy több időt szánnak az előbbire, mint az utóbbira, amelyből még további alcsoportokat is képeznek olyan elítélő címkékkel, mint „semmirekellők”, „foglalkoztathatatlanok”, „flúgosak” vagy „csalók” (Wright 2003). Olyan különböző országokban, mint Norvégia és az Egyesült Királyság, Kína és Dél-Korea, a támogatást igénylők egyaránt azt állítják, hogy a személyzet lenézi őket, azt feltételezik, hogy lusták és „függők”, és bizonyítékok nélkül „bűnösnek” tekintik őket (Gubrium et al. 2013, Finn et al. 2008). Ehhez hasonlóan a „*Voices of the Poor*” (*A szegények hangja*) című, 23 ország 40 ezer polgárának tapasztalataira épülő kutatás azt mutatta be, hogy Kenyában férfiak, nők, fiatalok állították, hogy az egészségügyi intézményekben „kutyáknál is rosszabb bánásmódban volt részük”; Bangladeshbben tisztességtelen tisztviselők diszkriminálták azokat a kérelmezőket, akik nem tudtak „kenőpénzt” ajánlani; Ukrajnában munka nélküli válaszadók úgy vélték, hogy a munkaügyi hivatalban tapasztalt megaláztatással „szándékosan akarták őket elhajtani”; miközben Oroszországban „még a legrászorultabbakat is megalázták a szociális iroda által adott rossz minőségű termékekkel”.

A stigma alkalmazásai és következményei

Bár a stigmatizáló folyamatok és beszédmód a szakpolitika megvalósulásából, struktúrájából, kereteiből eredeztethető, ez nem jelenti azt, hogy minden közpolitika megbélyegzi a támogatásban részesülőket. Az univerzalitás, a társadalmi összetartozás és szolidaritás elvein alapuló jóléti ellátások és rendszerek gyakran vannak szembeállítva a célzott, jövedelemfüggő támogatásokkal, azt állítva és empirikusan igazolva, hogy az előbbieknél nem következménye a stigmatizálás (Hernanz et al. 2004). Ugyanakkor azonban a szegénységet kezelni hivatott

vagy a szegényeket megcélzó politikák csak ritkán kerülnek el, hogy megbélyegzővé váljanak. Adódhat ez egyszerűen asszociáció révén. Az ellátás megbélyegző, mert olyan embereknek jár, olyanok élnek vele, akik szegények. Ezt az egyszerű folyamatot felerősítheti egy öngerjesztő dinamika, ami abból fakad, hogy a megbélyegző ellátás tovább stigmatizálja a felhasználót, ami tovább erősíti az ellátáshoz fűződő stigmát. Mulasztásból is adódhat stigma, amikor a „reziduális politikákat” elhanyagolják, mert nem szolgálják a társadalmi főáramlatot, és nincsenek befolyásos érdekcsoportok, amelyek támogatnák vagy megvédenék ezeket a (szegényeknek szóló) politikákat. Ilyenkor ugyanaz az asszociáció révén ható stigmatizáló dinamika indul be. Végül, tudatlanságból, hanyagságból, gondatlanságból a politikai tervező folyamatban véletlenszerűen is kialakulhat a stigma. Ez néha olyankor áll elő, amikor azon igyekezetben, hogy gyorsan és olcsón juttassák el az erőforrásokat a szükségét szenvedőkhöz, megfélelmeznek a méltó bánásmódról (van Oorschot 1998, Walker 2005).

A stigma azonban gyakran többé vagy kevésbé szándékos, és a 3. fejezetben áttekintettek szerint a magatartás megváltoztatására javasolt megszégyenítéshez hasonló módon használt. Murray a következőképp írja le ezt a logikát:

„A stigma az egyetlen módja annak, hogy egy szabad társadalom nagylelkű legyen (...) A stigma három dolgot tesz. Először, (...) a gyerekeket arra tanítja, hogy a jótékonyosság elfogadása szégyenteljes, s ezzel egyúttal arra is, hogy a megszégyenítés elkerülésére mit kell és mit nem szabad tenni. (...) Másodszor, a stigma bátorítja a megfelelő választást... az emberek felteszik a kérdést, vajon a segítség valóban elengedhetetlen-e. (...) Harmadszor, a stigma visszatart a függőségtől – az embereket arra ösztönzi, tegyenek meg mindent, hogy kijussanak abból a helyzetből, amelyben segítségre szorulnak.” (Murray 2009: 1)

Amiben – az idézet szerint – a megszégyenítés eltér stigmától, az ez utóbbi megosztó, nem vitatható jellege: a helyes szemben a helytelennel, a független szemben a függővel, a jótékonyosság mint szégyellnivaló. Murray – az amerikai politikai jobboldal írója – a továbbiakban (uo.: 2) a stigma („nélkülözhetetlen”) érdemeit összeveti azzal, amit az „európai modellnek” a „szociális segélyhez való jogra” alapozottságából fakadó korlátairól, közelebbről a jóléti függésről gondol.

Az aktuális politikák általában ugyan kevésbé határozottan és szigorúan alkalmazkazzák a stigmát, mint ahogy Murray retorikája sugallja, de a gyakorlatban a megbélyegzés csökkenti a támogatások iránti keresletet és valószínűleg elrettent az igények feltárásától. Politikai szinten elérheti a bal és jobb oldal összebékülését, ahogy ez az Egyesült Államokban a „Personal Responsibility and Work Opportunities Reconciliation Act”⁴ (PRWORA) elfogadásával történt, amivel fenntartották a szegénységben élők – bizonyos, nem nagymértékű – támogatását

⁴ Magyarul: Személyes felelősség és munkaalkalmak összeegyeztetésének törvénye. (a ford.)

(Wiseman 2003). Ideológiai szinten a sikernek és a kudarcnak az egyéni erkölcs és a gazdasági erőfeszítés kimeneteiként való meghatározásával és összevetésével a kapitalista törekvések számos variánsát lehet legitimálni: az „amerikai álmot”; az „elsők közötti meggazdagodás” lehetőségének posztliberalizációs kínai mantráját; az „előbb a növekedés” dél-koreai fejlesztési doktrínáját; a norvégiai vágyakat arról, hogy a bőkezű állam ne támogassa az antiszociális életvitelt; sőt, Indiában vagy Pakisztánban még az állami támogatás mögött rejlő klientúra és nepotizmus állandósítását is. A „típuspéldány” Nagy-Britanniában a stigma mindhárom szinten működik: változóan alacsony az ellátások igénybevétele; közös a politikai nyelvezet, amely révén a politikusok a segélyen „élősködők” bűnbakként emlegetésével szavazatokat nyernek; és erős az összpontosítás az embereket a munkától feltehetően visszatartó ösztönzők elkerülésére.

A stigma széles körben előforduló azonosítása a szegénység leküzdésére hivatott politikákkal azt sugallja, mintha ez társadalmilag előnyös lenne. De távolról sem biztos, hogy ezt egy – még nem létező – költség-haszon elemzés megerősítené. A megbélyegzők számára a társadalmi stigma az önigazolás narratívájaként szolgál, ami a status quót meghatározó egyenlőtlenségek rendjét erősíti meg – „privilegizált társadalmi helyzetünkért *megdolgoztunk*” –, miközben gyengíti a kevésbé szerencsések megsegítésének erkölcsi kötelezettségét, hiszen „csak magukat okolhatják”. Mivel a stigmatizálók alkotják a többséget, a demokratikus politikusok megpróbálnak választási előnyökhöz jutni a megbélyegző nézetekkel való cinkosság felvállalásával, aminek eredményeképpen az intézmények működésében mind a jóléti támogatások, mind pedig az ezekre támaszkodók iránti negatív beállítottságok fognak tükröződni.

A stigma ilyen elemenként kimutatható előnyeit azonban valószínűleg ellentételezik a megbélyegzéssel megcélzott áldozatok körében megnyilvánuló negatív következmények, amelyeknek súlyos társadalmi kihatásai lehetnek. Mivel az emberek azért élnek meg megszegyenülésként a stigmát – ahogy ezt, mint a legvalószínűbb kimenetet, korábban bemutattuk –, mert hajlanak arra, hogy másokhoz hasonlóan törekedjenek a gazdasági sikerre, ezért a lelki fájdalom, amit éreznek, súlyos. Továbbá a szégyénérzet valószínűleg hosszan tartó lesz, mert a legtöbb szegénységben élő általában már megteszi, amit tud, hogy kikerüljön helyzetéből. Sőt, általában a társadalmi megbecsülés és az erkölcsi támogatás hiányában, amikre szükségük lenne ahhoz, hogy becsmérlőik szemébe nézzenek, a legtöbben csak annyit tudnak tenni a megbélyegzésre adott válaszként, hogy a szegénység következményeként viselik a szegényt, s talán még színlelik is, hogy minden rendben van, tudva, hogy ez nem igaz. Más stratégiák, mint a társadalmi elszigetelődés a közszemlére kitett fájdalom elkerülésére, vagy a szégyen internalizálása haragként, depresszióként és kétségbeesésként, csak tovább rontják az emberek esélyeit a szegénységből való kijutásra.

A világ vonatkozó szakirodalmában ismétlődő téma – ahogy majd a későbbiekben bemutatjuk – az alternatív pozitív válasz, amikor a stigmával megcélzottak visszautasítják az érvelést, és a szegényt a tiltakozás hajtóenergiájává alakít-

ják. Goffman (1963) ír néhány olyan csoportról, mint a Gay Pride, a „Black is beautiful”, sőt a Black Panthers⁵, amelyek a stigmát a büszkeség jelvényévé fordították át. A történelmi példák közé tartoznak a szakszervezetek és az élenjáró munkásosztály, amelyek kollektív akcióihoz kötik a hagyományos nyugati jóléti állam megszületését. Indiában a dalitok⁶ a „Megalázás” jelszavával folytatták harcukat, s ezzel a jogfosztottság tapasztalatát az ellene való tevékeny fellépésük kiáltásává formálták át. A közösségfejlesztő programok világszerte azt célozzák, hogy az embereket képessé tegyék arra, hogy együttesen lépjenek fel közös érdekeikért, és olyan szervezetek, mint az ATD Fourth World⁷ azzal a céllal jöttek létre, hogy a mélyszegénységben élő „aktivisták” képesek legyenek hallatni a hangjukat a világ különböző döntéseket hozó fórumain. Ezek a fontos ellenpéldák jól mutatják, hogy a stigmatizált csoporton belül szükség van olyanokra, akik biztosítani tudják a gazdasági siker bizonyos szintjét és a közvélemény, valamint a politikai programok megváltoztatásához szükséges politikai befolyást.

Márpedig éppen a gazdasági siker és a politikai befolyás az, ami hiányzik a szegénységben élők körében. Sőt, a stigma diszkriminációval és elutasítással jár. A többség úgy tartja, hogy a szegények a „rossz úton járnak”. Társas kapcsolatokban elkerülik őket, mert nem képesek a viszonzásra, egy italt fizetni vagy egy megfelelő esküvői ajándékot venni; a munkáltatók nem veszik fel, a befolyásos családtagok elutasítják, a lakástulajdonosok bérlőként nem fogadják be őket, a bankok nem foglalkoznak velük, a pénzkölcsönzők kihasználják, a tisztviselők kioktatják és kényszerítik, a végrehajtók kilakoltatják, a politikusok pedig büntetik őket. Bár a megkülönböztetések nem mindig annyira élesek, mint ahogy a társadalmi kirekesztés eme litániája sugallja, de a stigma azáltal, hogy a „szegény” és a „nem szegény”, a segélyben részesülő és az adófizető közé egy társadalmi büntető vonalat húz, a tapasztalatokat formálja, és az esélyeket korlátozza. Waxman (1977) a stigma elismerésével újraértelmezte és részben rehabilitálta Oscar Lewisnak a szegénység kultúrájáról szóló leírását. Lewis (1968) azt állította, hogy a szegénységben élők sokasága, „a nyomornegyed” más társadalmi normák által alakított más szabályokat választva él. Waxman szerint ez annyiban igaz, amennyiben a nyomornegyedek lakóit az általuk megtapasztalt stigma arra ítéli, hogy valahogy „elvegetáljanak”, nem pedig arra, hogy „boldoguljanak”. Azt is megjegyzi, hogy a kulturális elméleteket követők, akik közé Lewis is tartozik, a „mi és ők” fogalomhasználattal maguk is hozzátesznek a szegénység és a segélyezés stigmájához. Hétköznapiiban: a foglalkoztatási választóvonal mindkét oldalát tanácsadással és támogatásokkal megcélzó aktiválási politikák időnként amiatt lehetetlenültek el, hogy a segélyben részesülők titkolni akarják helyzetüket, félve a munkáltatók és a munkatársak diszkriminációjától (Walker–Kellard 2001).

⁵ A homoszexuális mozgalom mellett a fekete polgárjogi aktivisták '50-es, '60-as évekbeli olyan szerveződéseit említi Goffman, mint a „Fekete szép” és a „Fekete Párducok”. (a ford.)

⁶ A hindu négyes kasztrendszeren kívüli ún. ötödik rend, az „érintetetlenek”. (a ford.)

⁷ „All Together for Dignity” (ATD) nemzetközi civil szervezet, amely több mint száz országban működik a mélyszegénység leküzdésére. (a ford.)

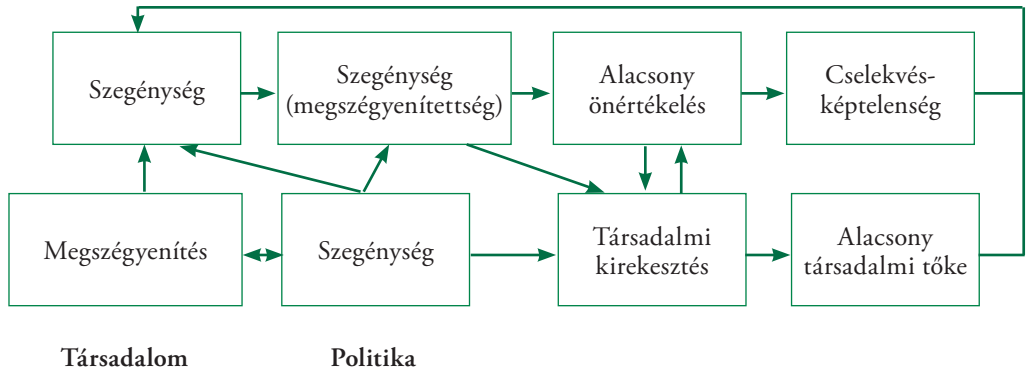
Összefoglalva, a kormányok századokon át a stigmát a szociális támogatások racionalizálásához és a személyes függetlenség bátorításához használták eszközként. Tették ezt ideológiai okokból, a diszkrimináló közvéleményre adott oportunista reakcióként vagy gyakorlatias megfontolásokból. Ennek ellenére, csak kevésbé indokolt azt feltételezni, hogy a stigma sokat hozzatett volna a szegénységet leküzdeni hivatott politikák hatásosságához. Nagy valószínűséggel inkább fokozta a nyomort és a szegénység fennmaradását azáltal, hogy még a diszkriminációt is hozzatette a szegénységük miatt az emberek által gyakran és változatlanul átértzett megszégyenítés legyengítő hatásaihoz.

A szegénység-szégyen viszony modellezése

Az ebben a fejezetben és a korábbiakban áttekintett szakirodalom minden kétséget kizáróan Amartya Sen állítását (1983: 159) erősíti meg, miszerint a szégyen a „tovább nem bontható abszolút lényeg”. Ez a gondolat a 18. században alkotó Adam Smithnél is előfordult, aki Senecának és a római elitnek a kereszténység előtti időkben élt szegények iránti ellenszenvével példálózott. Sen a szegénységgel természeténél fogva együtt járónak tekinti a szégyent. Nemcsak arról van szó, hogy a szegénység önmagában a személyes kudarc szemléletes bizonyítéka, hanem arról is, hogy megakadályozza, hogy az ember az uralkodó normáknak és szokásoknak megfelelő módon legyen képes részt venni a társadalom életében. A szegényekben élők nem rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal, amelyek a kölcsönösséghez, a feleségek és férjek támogatásához, a gyermekek felneveléséhez, netán – a stigma nyelvezetét használva – a teljes értékű emberi élethez szükségesek. Sőt, ha esetleg nem pontosan érzékelik saját meg nem felelésük mértékét és lealacsonyodott voltuk mélységét, akkor a társadalom magára vállalja, hogy a megszégyenítéssel változtatás felé terelje, vagy hasonló szándékkal stigmatizálja őket. Így erősíti meg a „mi” és az „ők” közötti társadalmi megosztást és diszkriminál aktívan ellenük, a „szegények” ellen.

A 4.1 ábra ezeket és a máshol felvetett gondolatokat rögzíti egy egyszerű grafikus modellben. Sen nyomdokain azt sugallja, hogy a szégyen a szegénység univerzális kísérőjelensége. A szegénységben élők általában szégyenkeznek amiatt, hogy nem sikerült a – legtöbbször által sajátjukként belsővé is tett – társadalmi elvárásoknak megfelelően élniük. A körülöttük lévő is megszégyenítik őket, néha szemrehányó módon szándékosan, máskor véletlenszerűen sajnálatból, vagy tudomást sem véve a szegénységről és azokról, akik benne élnek. Hasonlóképpen szenvedik el a stigmát is, a bürokratizált szégyent, ami a politikák kereteiben, struktúráiban és alkalmazásában nyilvánul meg, és amit a többiek: szomszédok, munkáltatók és pénzügyi intézmények diszkrimináló akciói erősítenek meg.

4.1 ábra: A szegénység-szégyen viszony modellje

Sentől a pszichoszociális elméletek felé fordulva, a 3. fejezetben ismertetett tapasztalatok azt mutatták be, hogy a szégyenérzet csökkenti az ember önértékelését, ami aztán korlátozza cselekvőképességét és általában teljesítményét. Ez a folyamat különösen kínzóvá válik, ha a tapasztalt szégyent megkülönböztetés nélküli megszégyenítés vagy olyan stigma váltja ki, amely már korábban megvalósított tevékenységeket követel meg tőlük, vagy pedig adott körülmények között kivitelezhetetlenek. A szégyen kezelését célzó egyéni kísérletek olyan nemkívánatos eredményekhez vezetnek, mint a düh, depresszió, kétségbeesés, eladósodás vagy akár – a jövedelemfenntartás érdekében – a bűnöző magatartás. Némileg talán elterjedtebb válasz a társadalmi elszigetelődés és bizonyos társadalmi kötelezettségek elkerülése, ami olyan stratégia, amelyet többek között a társadalmi kirekesztés meg is erősít néha. Ez nemcsak az önbecsülést csökkenti tovább, hanem azt a társadalmi tőkét is, amire válságok idején támaszkodni lehetne, vagy amit a gazdasági lehetőségek megteremtése érdekében kellene tudni hasznosítani. Az alacsony önbecsülés és a korlátozott társadalmi tőke potenciálisan beindítja a visszacsatolásoknak a 4.1 ábrában szemléltetett negatív láncolatát, amelynek során a szégyen az emberi cselekvőképesség csökkentésével állandósítja a szegénységet.

Bár kétségtelenül nagyon leegyszerűsített, de ez a modell magába foglalja a szégyen és a stigma koncepcióit tárgyaló szerteágazó szakirodalom számos megállását. Annyit tesz ezekhez hozzá, hogy bemutatja, miként összegződik és teszi érthetővé mindez együtt a szegénységet, úgy is, mint valós élettapasztalatot, és úgy is, mint politikai problémát. E kötet hátralevő része ezen a modellen, mint egy nagyítólencsén keresztül vizsgálja és értelmezi a nagyon különböző gazdasági és kulturális helyzetekben megtapasztalt szegénységet.

[...]

11. fejezet – Szegénység, szégyen és társadalom

„Mélyszegénységben élve a megvetés a legrosszabb – hogy úgy bánnak veled, mintha értéktelen lennél, hogy undorodva és félelemmel néznek rád, és úgy kezelnek, mint ellenséget. Mi és a gyerekeink ezt minden nap átéljük, ez bánt és megaláz minket, félelemmel és szégyennel tölt el.”

ATD Fourth World (2013a)

Ezek az erőteljes gondolatok arról, hogy mit is jelent szegénységben élni, tömören összefoglalták az előző fejezetekben kifejtett érvelést. A kutatásban részt vevő hét ország, Nagy-Britannia, Kína, India, Norvégia, Pakisztán, Dél-Korea vagy Uganda, bármelyikéből származó válaszadók is csak ugyanezt tudták volna mondani. A fenti mondatok egy másik kontinensről, Latin-Amerikából való és mélyszegénységben élő anyától hangzottak el 2013. június 27-én New Yorkban az ENSZ 1-es számú Konferencia Termében (ATD Fourth World 2013b). A konferenciát egy nemzetközi civil szervezet, az ATD Fourth World szervezte, hogy a 2015 végén lejáró Millenniumi Fejlesztési Célok dokumentumban megfogalmazottakat felváltó törekvésekről való gondolkodást serkentse. A perui anya mellett még szót kapott hét másik országból érkezett résztvevő is, mindnyájan olyanok, akik megtapasztalták, milyen manapság szegénységben élni.

Ahogy a 2. fejezetben bemutattuk, az elméleti szakértők és a politikusok egyaránt lassan jutottak el odáig, hogy a szegénység közvetlen tapasztalatával rendelkező embereket meghallgassák arról, milyen az életük, és mi lenne a legnagyobb segítség számukra. Hozzájuk képest írók és filmkészítők minden jel szerint jóval inkább megértették a szegénység mibenlétét (5. és 6. fejezet). Ehelyett a kutatók a szegénység kiterjedésének mérésére, a politikusok pedig a politikai sikerek gyakori szemléltetésére törekedtek. A jövedelmeket viszonylag egyszerű mérni, a szegénység többdimenziós meghatározásai és indexei viszont csak nemrégiben kezdtek kiterjedni a szegénység pszichoszociális vonatkozásaira. Temérdek okból az objektív mértékeket azonosították a tényleges valósággal, miközben a szegénység által érintettek nézeteit, az ő megértésüket szubjektívként címkézték, ennek következtében gyanúsnak, ha nem rögtön hibásnak találták. Holott a szegénységet megtapasztalt emberek végeredményben a saját körülményeiket illetően szakértők, még akkor is, ha további információk hiányában ismereteiket nem tudják teljesen összefüggésekbe rendezni vagy elválasztani az egyéni és strukturális okokat és összefüggéseket. A szegénység tanulmányozása és a politikaformálás ilyen, jóllehet köznapi, betekintés nélkül logikailag védhetetlen, torzítani fog és hatástalan, sőt, kontraproduktív politikákhoz vezet.

Az előbbieken idézett perui anya számára a megszegényítés külső összetevője, a lenézés a legrosszabb a szegénységben, mert emiatt ő és gyermekei félelemben és szégyenben kényszerülnek élni. Bár az e kötetben bemutatott nagyon különböző nemzeti és kulturális viszonyok között élő válaszolóknak nem kellett

a szegénység negatívumait rangsorolni, de a szégyen hajszálnyi különbségekkel mindnyájuk élettapasztalatainak nagyon lényeges eleme volt. Ők is szégyenkeztek amiatt, hogy szegénységük kényszerűen korlátozza őket, és rendszeresen, gyakran naponta át kellett élniük a megszegényítést. Emlékeztetőül, Amartya Sen (1983) a szégyent úgy fogalmazza meg, mint „a szegénységfogalom tovább nem bontható abszolút lényegét”, és bár a fenti érvelés nem tekinthető Sen állításának univerzális, végső bizonyításaként, de azt mutatja, hogy a szégyennel való számvetés elmulasztása a szegénység valóságának torz értelmezéséhez vezetett. A hét különböző ország eltérő körülményei közepette feltárt tapasztalatok azonossága szembeötlő. Tekintet nélkül az objektív életszínvonalra, a helyi normák szerint szegényként meghatározott emberek hasonlóan érezték magukat, körülményeiket egymáshoz hasonlóan élték át, és rokon módon reagáltak helyzetükre. Ez erős érv a szegénység relatív felfogásainak igazolására. Ugyanakkor azt is alátámasztja, hogy jogos a globális Észak és Dél szegénységéről folyó vitákat összekapcsolni; jöllehet, az anyagi szegénység nem egyforma, de az érintettek érzelmi fájdalma és az őket terhelő pszichoszociális következmények a korábban feltételezettnél jóval közvetlenebbül összehasonlíthatók.

Számtalan torzításhoz vezetett az, hogy a szégyenre nem fordítottak elégséges figyelmet. A szegénység materiális vonatkozásaira összpontosítva például háttérbe szorították a felnőttek és gyerekek pszichikai szorongását, ami önbecsülésüket rontja és meggyengíti erkölcsi tartásukat. Nem szálltak szembe azokkal a hiedelmekkel, amelyek szerint a szegénységben élők nem szégyellik magukat. Az a tény, hogy az emberek mélyen szégyellik szegénységüket, nem fér össze az olyan véleményekkel, hogy az ilyenek szándékosan választják a kemény munkával, az erkölcsös életmóddal és a társadalmi járulékok fizetésével szemben a nekik kedvezőbb szegénységet. Ezeknek a negatív sztereotípiáknak a fennmaradása, kombinálódva olyan nézetekkel, hogy a szegénység egyszerűen csak az erőforrások hiánya, odavezetett, hogy a politikai döntéshozók kizárólag az anyagi deprivációt célzó politikákat alkalmazták, anélkül hogy a stigma negatív következményeinek figyelmet szenteltek volna (3., 9. és 10. fejezet). Valójában olyan politikákat vezettek be, amelyek szándékosan stigmatizálnak, láthatóan elfeledkezve arról a tényről, hogy a szegénységben élők már súlyosan megbélyegzettek és mélyen megszegényültek.

Túl azon az elválaszthatatlan kapcsolaton, amit Sen a szegénység és a szégyen között kimutatott, a szegénységben élők tapasztalatai – amiről e kötet szól, és amit az alapjául szolgáló kutatás feltárt (Chase–Bantebya–Kyomuhendo 2014) – nagymértékben megfelelnek a 4.1 ábrában bemutatott modellnek, miszerint a szégyen nemcsak nehezebben elviselhetővé teszi a szegénységet, hanem tartósítja is. A válaszadók általában helyt álltak, és amikor lehetséges volt, rendkívül gondos szervezéssel bővítették és kiaknázták a rendelkezésükre álló erőforrásokat. Ugyanakkor sokuknál észlelhető volt a szégyen számos klasszikus negatív következménye: az önbecsapás és szorongás, a reményvesztettség és depresszió, a társadalmi elszigetelődés és önbizalomvesztés (7. és 8. fejezet). Mivel ezek köztudottan

rombolják az egyén hatékonyságát, a szegénységben élők jobban tudták volna dolgaikat rendezni, ha nem kellett volna egyidejűleg megküzdniük a szegény pszichológiai megnyilvánulásaival is.

Miközben a szegénység szégyenét gyakran súlyosan élik át, s ez ráadásul a megvetés kényszere is, amit a perui anya annyira gyűlölt (9. és 10. fejezet). Ez a szegénységhez tapadó szégyen strukturális dimenziója, ami „saját jogán” sért, és táplálja a belső szégyen legyengítő következményeit, s amit a szegénységben élők helyzetének javítása érdekében éppúgy le kell küzdeni, mint a diszkrimináció más sztereotip formáit, amelyek etnikumra, nemre és szexuális beállított-ságra irányulnak. Nem könnyű megváltoztatni azokat a hiedelmeket, miszerint a szegénységben élők lusták, utálatosak, valamint rosszhírűek volnának, és okkal szenvednek saját maguk és őseik bűneiért. Ezek a vélemények évezredek óta léteznek (1. fejezet), leképezik és tükrözik a jövedelem és a vagyon alapján szerveződő hierarchikus társadalmak kulcsfontosságú szabályozó elveit (Higgins 1978). A létező hierarchiát az érdem és az erőfeszítés igazolja, de az egyéni előrelépés és a társadalmi változtatás csak annak a munkaetikának az alkalmazása révén megengedett, amit az erőfeszítésre ösztönző szégyen fenyegetésével és a kudarc költségeinek bebetonozásával szabályoznak. A viszonylag tehetőseknek kényelmet nyújt a társadalmi és politikai közbeszéd, ami igazolja egy egyenlőtlen társadalomban elfoglalt kedvező helyzetüket, és még erényesnek is érezhetik magukat, amikor másokat megszegyenyítenek a keményebb munka érdekében.

Ez a kötet a szegénység elhanyagolt jellemzőjét, nevezetesen a szégyent elemzi, amit a szegénységben élők létfontosságúnak tartanak. A bemutatott érvek elkerülhetetlenül három provokatív következtetéshez és felhíváshoz vezetnek. Először is, mindenképpen ismét el kell gondolkodni a szegénység természetén, okain és következményein. Másodsor, semmi nem változik, amíg a szégyenben nem ismerjük fel az önérdék strukturáit állandósító kulcsmechanizmust, ami a társadalmi erőforrások egyenlőtlen elosztását támogatja és ellenáll a szegénység kiküszöbölésére irányuló értelmes kísérleteknek. Végül, meg kell küzdeni a kormányokkal és érdekcsoportokkal, amelyek ezeket a strukturákat támogatják, és amelyek üres beszédekkel mondanak a szegénység kezeléséről, de közben fenntartják a status quót (Killeen 2008).

A szegénység-szegyeny viszony társadalmi valósága

Összegezve a 2. fejezetben felsorolt definíciókkal és mérési módokkal kapcsolatos összetett vitákat, a szegénységnek magába kell foglalnia az erőforrások elégtelenségéből adódó deprivációkat. Ez lehet az anyagi javaktól, mint az elégséges élelemtől és a megfelelő lakástól való megfosztottság, és lehet a komplex társadalmi javak hiánya, ami megakadályozza az egyéneket abban, hogy teljességgel részt tudjanak venni a társadalom életében, vagyis Sen (1999) terminológiáját követve

abban, hogy szabadon szert tehessenek azokra a képességekre, amelyekre vágnak, és amelyek révén élvezni tudják emberi jogukat.

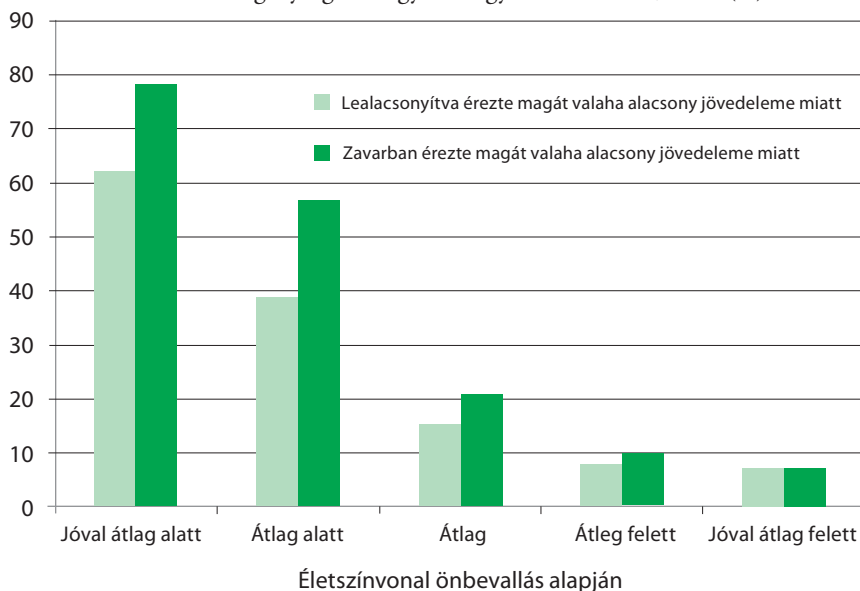
Az itt bemutatott bizonyítékok arra utalnak, hogy jóllehet az adott nemzethez tartozás és lakóhely által meghatározott életszínvonal alakítja azokat a képességeket, amelyekre az emberek törekkenek, ezek mégis nagyon hasonlóak a különböző kultúrákban. Az egyének elégséges erőforrásra vágnak ahhoz, hogy jó férjek, feleségek, partnerek és szülők, valamint megbízható rokonok, szomszédok, polgárok és dolgozók legyenek. Ilyen törekvéseik kudarcainak utóhatásai szintén hasonlóak. Míg különbözőek lesznek a következmények az egyéni táplálkozást, a fizikai egészséget, a várható élettartamot illetően, addig hasonlóak a tapasztalatok a kudarchoz fűződő szegényből következő önképet vagy a mások jogos elvárásainak való megfelelést illetően. Bár sokan vannak azok, akik nem tudják megvalósítani életcéljaikat, és ezért csalódottak, sőt szégyenkeznek is, de a szegénységben élők által tapasztalt szégyenérzet mértékében és természetében is más amiatt, hogy az élet alapkövetelményeit sem tudják teljesíteni. Mélységes annak a szégyene, hogy képtelenek magukat és családjukat ellátni, hogy nem képesek visszonzásra, amikor szükséges lenne, és nem tudnak közösségi eseményekben részt venni, társas kapcsolatokat építeni. Ilyen szégyent éppúgy érznek brit anyák és apák, akiknek nem telik gyerekeik iskolai egyenruhájára, és ugandai szülők, akik mezítláb küldik gyerekeiket iskolába. Sőt, ahogy a 7., 9. és 10. fejezetben bemutatjuk, ezt a belsőleg átélt szégyenérzetet gyakran kívülről kényszerítik rájuk.

A szegénység megtapasztalásáról bemutatott kutatási eredmények a hagyományosan fókuszban levő anyagi nehézségekről a pszichoszociális következményekre terelik a figyelmet. Ez tükrözi a szegénységet közvetlenül megélt válaszoló prioritását, és a kutatókat, valamint a politikusokat egyaránt arra emlékezteti, hogy a szegénységben nemcsak a hideget és az éhséget, de a férfiasság, az anyai büszkeség és általában az emberiség elvesztését is átéli az emberek. A szégyen fáj, és „gyakran olyan lelki sebet ejt, melynek helye nem gyógyul be, és makacsul megmarad” (Ho et al. 2004: 76). Ismételten felidéződik az emberekben, amikor a család elutasítja őket, vagy amikor az utcán elfordulnak tőlük, amikor a pénztlenség becsapja, a munkáltató kizsákmányolja, vagy bárki rászedi őket, és nyilvánosan megszégyenülnek, mert hiányzanak a szükséges erőforrásaik. Ezt a fájdalmat a szegényeknek a meglévő kereteik között kell tudniuk kezelni. Sokaknak sikerül, de gyakran csak a látszat színlelésének és a társadalmi kapcsolatokról való visszavonulásnak az árán. De néhányaknál az önbecsülés elvesztése, az önmegvetés és az önvád kétségbeesésbe, depresszióba és öngyilkossági gondolatokba fordul át. Ismertek olyan esetek is, amikor a hozzátartozókról való gondoskodásra való képtelenség miatti szégyen helyett a halált választják (8. fejezet, Mathews 2010).

E kutatás kezdetén nem volt elérhető adat a szegénységhez társuló szégyen mértékéről, és jelentőségét csak a szegénységben élők beszámolóiból szembeszökő súly alapján lehetett megítélni. A szégyen kvantitatív becslését, ami mostanában kezd terjedni, óvatosan kell kezelni. A szégyenre rákérdezni önmagában

megszégyenítő, és, miként a 3. fejezetben jeleztük, maga a fogalom is feltűnő a hétköznapi nyelvből hiányzó közös értelmezés hiányában. Zavarodottság és – határozottabb válasz esetén – „a lealacsonyítottság érzése” voltak a brit válaszadók által használt eufemizmusok a szegény említésekor. A 11.1 ábra a szegénységről és a társadalmi kirekesztésről végzett brit felmérés (Bailey et al. 2013) adatain alapulva azt mutatja, hogy a „jóval az átlag feletti” jövedelemről számot adó válaszolók 78 százaléka számolt be arról, hogy valaha szegénykezett az alacsony jövedelem miatt, és 62 százalékuk mondta, hogy hasonló okból „kevésnek érezte magát”. Ugyanez a kutatás jelezte, hogy a szegény jellegű érzés előfordulása a depriváció mértékével fokozódott, és a legszegényebbek körében a kiugró 90 százalékot is elérte. Ezek az adatok azt sugallják, hogy Nagy-Britanniában a szegénységhez kötődő szegény uralkodó és szembetűnő. Az Oxfordi Egyetem Poverty and Human Development Initiative (OPHI) elnevezésű, szegénységet és fejlesztési kezdeményezéseket kutató központja Sen képességalapú megközelítésének operacionalizálására szintén beiktatta többdimenziós indexébe a szegény mértékeit. Chilében a szegénységnek betudható szegényérzetről megkérdezettek válasza alapján az előzetes kutatási jelentés szerint a lakosság 45 százaléka érzi a szegénységhez kötődő szegényt, és amikor a szegényre vonatkozó mutatókat is beiktattak az átfogó többdimenziós szegénységi mutatóba, akkor az 11 százalékponttal megemelkedett (Los Rios–Los Rios 2010).

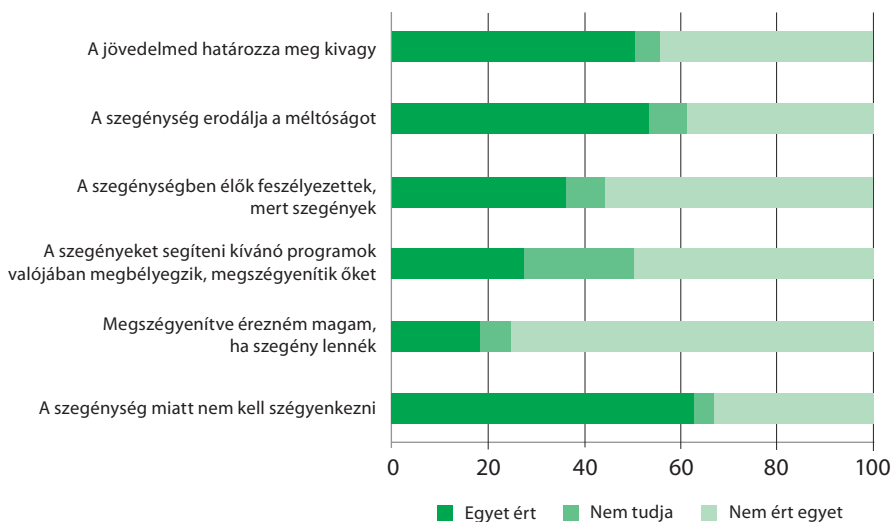
11.1 ábra: Szegénység és szegény Nagy-Britanniában, 2012 (%)

Forrás: Bailey et al. (2013).

A külső (externális) szégyent illetően a 11.2 ábra a legalább egy televíziókészülék birtoklásának erejéig tehető – a lakosság mintegy 58 százalékát kitevő – kenyaiak attitűdjét foglalja össze. A kutatásba bevont legtöbb kenyai úgy véli, hogy a státusz és az identitás megalapozásához szükség van vagyonra, és a szegénység rombolja az emberi méltóságot, de csak kevesen ismerik el, hogy a szegénység fenyegetheti az embereket, vagy megbélyegzően hathat a hivataloságokkal való kapcsolattartásban. A legtöbben semmi szégyellnivalót nem láttak a szegénységben, és csak kevesen vélték úgy, hogy szégyenkezzenek, ha valamilyen elszegényednének. Azt, hogy a válaszadók elmulasztották annak felismerését, hogy a szegénységben élők szégyellhetik méltóságuk elvesztését, a kutatást kísérő fókuszcsoporthoz hasonlóan a kenyaiak is érzékelték a szegénység strukturális okait, de gyakran időztek el olyan tényezőkön, mint lustaság, tudatlanság, rossz neveltetés, prostitúció és alkoholizmus. De, amennyiben maguk is voltak valaha szegények, akkor azt inkább a strukturális okoknak tulajdonították, mint a személyes hiányosságoknak, hiszen hozzáértőnek és keményen dolgozónak tartották magukat.

11.2 ábra: Szegénység és szégyen, ahogy tehető kenyaiak érzékelték, 2013 (%)

Forrás: Park et al. (2013).

A szegénységben élőkre a társas kapcsolataikban naponta rákényszerített megsegyenülést, – ami néha még a közeli rokonok szavaiban és magatartásában is megnyilvánul – felerősítik a tömegtájékoztatásban újratermelődő negatív sztereotípiák, mindezt pedig a bürokráciák által rájuk rótt stigmatizálás kíséri (10. fejezet). Az ilyen megbélyegzést és diszkriminációt az Egyesült Nemzetek is elismerte nemrégiben. Egy ENSZ-jelentés megállapította, hogy „a szegénységben élők szegénységük miatt a hatóságok és a magán szereplők részéről megnyilvánu-

ló diszkriminációnak és megbélyegzésnek vannak kitéve” (Sepúlveda Carmona 2012a: 6). A szegénység elsődleges okához, a jövedelemhiányhoz – ami változó módon tudható be a szűk foglalkoztatási lehetőségek, az egészségi, életkorbeli, nemi, képzettségi és fejlettségi korlátok összetett kombinációjának és kulturális, valamint biztonsági kényszereknek –, a stigmatizálással kiváltott külső és belső szegény még hozzáadódik, és tovább súlyosbítja, mélyíti és tartósítja a problémát.

Mindez nem jelenti azt, hogy a szegénységben élőknek ne lenne cselekvési tere; a jelentős akadályokat leküzdő pusztán túlélés is a kimutatható ügyesség és lelki erő bizonyítéka. Nem kell teljesen elfogadni Waxman (1977) 4. fejezetben említett tézisének sem, miszerint a stigma és a megkülönböztetés a szegénységben élő embereket inkább arra ítéli, hogy „vegetáljanak”, nem pedig arra, hogy „boldoguljanak”. Miként a 7., 8. és 9. fejezetben láthattuk, a szegények rendszeresen szembetalálják magukat olyan öngazoló előítéletekkel és sztereotípiákkal, miszerint a szegénységben élők lusták, felelőtlenek vagy becstelének. Ezek a hiedelmek intézményesülnek aztán abban, hogy a támogatásoknál az „érdemtelenégből” indulnak ki, amikor a lehető legalacsonyabb támogatást nyújtják, hogy ne hozzanak létre „függőséget”, és amikor mindenkitől megkövetelik, hogy bizonyítsa, nem él csalárd módon vissza a rendszerrel. Minimális tiszteletben sem részesülve és a gyakran alacsony szolgáltatási színvonalhoz szokva a szegénységben élők hajlamosak a hatóságoknak megvetően, ellenségesen, s egyúttal félelemmel válaszolni, ami konfrontálódáshoz vezethet. De a szegények gyakrabban készítenek arra, hogy a hivatalosságoktól inkább tartsák magukat távol, de legalábbis ne kerüljenek közelebbi viszonyba velük (Sepúlveda Carmona 2011). A hatóságoktól elhatárolódva elkerülik a további stigmát és diszkriminációt, jóllehet olyan szolgáltatások elvesztése árán, amelyek pedig jelentős előnyökkel járhattak volna. Még ha ez szélsőséges eset is, de nem rendkívüli, amint ezt a szegénységben élők a fentiekben és a társadalmi (Chase–Bantebya–Kyomuhendo 2014) részletesebben összefoglalt tapasztalatai mutatják. Sőt, a közbeszéd hangneme ugyan változó különböző kultúrákban és politikai rendszerekben, de a durva stigmatizálás mind a hét országban nyilvánvaló volt, és a viszonylag tehetősek kihasználták a szegényeket, amikor az „etikett” engedte.

A szegény lehet a szegénység következménye vagy oka, vagy mindkettő együtt. Minden bizonnyal fájdalmas lelki seb, ami megmélyíti a szegények életét. Olyan seb, amelyet a társadalom ejt gyakran szándékosan, néha figyelmen kívül hagyva a szegénységben élőkön. Olyan seb, amelyet sokan, akik történetesen nem élnek szegénységben, szavakkal és tettekkel ejtenek.

Bőség, szegénység és a társadalom törékeny kötelékei

A szegénységhez kötődő szégyen gyakorisága talán kevésbé meglepő, mint az, hogy mennyire kevés figyelmet kapott eddig. Szociológusok és szociálpszichológusok úgy vélik, hogy a szégyen alapvető társadalmi tényező, ami az egyéni magatartásokat szabályozza és a társadalmi intézményeket védelmezi. Miközben egészen az észlelhetetlenségig kicsinyítik a szégyent, az egyének mégis inkább megpróbálnak alkalmazkodni, mintsem hogy kockáztassák a megszégyenülést, ami társadalmi kivetettséget jelentene. A szégyen a hatalmasok eszköze, amivel a kevésbé erősek felett ellenőrzést gyakorolnak. Csak néha, mint a reciprocitásnak a kasztok közötti viszonyt szabályozó összetett rítusai esetében vannak kitéve az erősek annak a veszélynek, hogy a gyengék netán megszégyenítik őket (5. és 7. fejezet). Azokban a társadalmakban – és különösen a gazdasági növekedést maximalizálóknál –, amelyekben a pénzügyi erőforrások jelentik a hatalmat és a státuszt, a szegénység a kudarc, az erőtlenség és a másoktól való függés szinonimája. A szégyennel való fenyegetés arra szolgál, hogy bátorítsa a munkaetika szerinti erőfeszítést, és ezt a szegénységük alapján gazdaságilag sikerteleneknek ítéltelkel, különösen a jóléti támogatást igénylőkkel szemben alkalmazzák. Ahogy a 10. fejezetben rávilágítottunk, a tekintélyelvű kormányok ki tudják kényszeríteni ezt a dinamikát azzal, hogy a gazdasági sikert nemzeti céllá alakítják, az egyéni gazdasági teljesítményt pedig az állampolgárság jelképévé, míg a demokráciákban a kormányzat csak egyetlen – bár rendkívül befolyásos – szereplő a társadalmi és politikai gondolkodás alakításában. Mindemellett a munkaetika mind a hét vizsgált országban domináns érték volt, függetlenül a fennálló politikai rendszertől.

A szegénységben élők magatartását ellenőrizni hivatott szégyen fenti jellemzése pontosan leírja, jóllehet nagyon leegyszerűsített formában, minden egyes tanulmányozott ország társadalmi dinamikáját. Ezt a modellt mozdította elő Ázsiában már a kezdeti konfucionizmus és a 16. századi Európában a szegénytörvények rendszerének megjelenése (1. fejezet). Majd a modernkori történelem során egyaránt lelkesen pártolta ezt a modellt a radikális jobboldal (Murray 1984), a jobbközép (Duncan Smith 2010, Heidenreich et al. 2013) és a balközép (Blair 1997). Holott, ahogy a 3. és 4. fejezetből tudható, a modern szociológia és szociálpszichológia bebizonyította, hogy ez a modell hamis feltételezéseken alapul, s ezért kudarcra van ítélve – amely kudarcot a gyakorlatban szemléltetnek a szegénységben élőknek a könyvben idézett élettapasztalatai. A modell azt tételezi fel, hogy a társadalomnak haszna származik abból a költségből, amit az egyének megszégyenítésére fordít, mert az utóbbiak így keményebben fognak dolgozni, többel járulnak majd hozzá a gazdasági növekedéshez, és így kevesebb ellátást igényelve kevesebbe fognak kerülni a társadalomnak. A 3. és 4. fejezetben tudományos bizonyítékot adtunk viszont arról, hogy a magatartás – ha egyáltalán, akkor is csak – ritkán változott meg a szégyennel való fenyegetés hatására; a szégyen kikényszerítésével a kötöttségektől megszabadult – mert társadalmilag kirekesztett – személy cselekvése társadalmi normákkal és elvárásokkal nem

kontrollálható lesz. Ironikus, hogy éppen az ezektől, a társadalmi normák keretein kívül, szegénységben élőkől való félelem indította el az amerikai retorikát a gettóról és az „underclass”-ról (Murray 1984, Mead 1989), váltott ki aggodalmakat a „töredezett Nagy-Britannia” miatt (Wiki 2013), okozott a 2000-es évek elején az erkölcsi elbizonytalanodást Norvégiában a szegénység miatt (Hagen–Lødemel 2010), táplálja a bűnözés és az Aids miatti jelenlegi ijedelmeket Kampalában (MLHUS 2013, AllAfrica 2012), de ugyanakkor ez ösztönzi a támogatások erősebb feltételekhez kötésének, szabályozásának és a nyilvános megszégyenítésnek a követelését is.

Miként korábban (7. és 8. fejezet) láthattuk, a szégyen egyéni költségei igen számottevőek, és nem világos, hogy ezeket valaha is teljes mértékben figyelembe vették volna, hiszen a politika fókuszában a szegénység enyhítése vagy a magatartások megváltoztatása állt. Továbbá, ahogy ezt szociálpszichológusok előre jelezték, a bizonyítékok azt mutatják, hogy a szegénységhez kötődő szégyen leküzdésére irányuló egyéni kísérletek gyakran nemkívánatos eredménnyel járnak a személyes hatékonyság terén. A szégyen a jellem valamilyen negatívuma miatt következik be, és, bár Konfucius ezzel nem értene egyet, a nyugati tudomány szerint a szégyen által okozott fájdalom részben a jellem állandóságából adódik, ami miatt nem hajlik a változásra. A szegénységhez kötődő szégyen esetén ez még súlyosabb, mivel a szegénységben élők túlnyomó többsége az általuk nem befolyásolható strukturális korlátok miatt képtelen többet tenni a szegénységből való kitorésért annál, mint amennyit már megtett. Sőt, a megszégyenítéssel való fenyegetés és a megszégyenítés alkalmazása közötti lényeges különbség elmosódik a szegénységhez kötődő szégyen esetében, amiből az adódik, hogy a szégyen kirekesztő következményei sokkal nyilvánvalóbbak, mint az integrálók. Például a gyerekek nem menekülnek meg a szégyentől, annak ellenére, hogy csak kevés befolyásuk van saját anyagi körülményeikre, miközben bizonyos szegénység viszsztatérő és tartós jellegéből az következik, hogy a felnőttek egyidejűleg szembesülnek a szégyennel való fenyegetéssel és a büntetésként kivetett megszégyenítéssel. A szegénységhez kötődő megszégyenítés gyakran egész csoportokra irányul – a „szegényekre”, „rájuk”, a segélyen „henyélőkre” és „élősködőkre” –, úgyhogy nem valószínű, hogy a személyes akciók ki tudják őket mozdítani a szégyen rájuk vetülő árnyékából, a szégyen pedig a stigmával összemosódva megosztó és diszkrimináló lesz, nem pedig építő.

A hibáztatásba és a megszégyenítésbe vetett hit erős – hasonlóan a megnevezés és megszégyenítés iránti elkötelezettséghez, ami annyira nyilvánvaló számos szociális segélyrendeletben (9. fejezet). A munkához való rendíthetetlen ragaszkodás, a munkaetika és a családok önellátásra való képességének kívánatossága – ezek mind abból a hitből fakadnak, hogy a szégyenérzet hatékony eszköz a magatartások megváltoztatására, de ez egy hamis hiedelem. Hasonló feltevés, hogy közvetlenül erősíti a munkaetikát a szociális biztonság és segélyezés törvényi szabályozásában kezdetektől jelen levő feltételekhez kötés. Anderson (2013) a munkán alapuló megkülönböztetés nyomait tárta fel Nagy-Britanniában 1349-ig vissza-

nyúlóan, amikor a „fekete halál” által súlyosbított munkaerőhiány közepette egy fizikai munkásokra vonatkozó rendelettel (Ordinance of Labourers) minden ép férfit és nőt börtönbüntetés terhe mellett munkára köteleztek, és büntetett nyilvánították a menedéknyújtást koldusok számára. Az emberek magatartásának megváltoztatása tehát nem egyetlen célja a szegénységben élők megszegényítésének. A társadalmak közös eszmények és ideális magatartási minták alapján határozzák meg magukat, és tesznek különbséget „jó” és „rossz” polgárok, „mi” és „ők” között (Anderson 2013). Ebben az esetben a megszegényítés a különbség ismételt megfogalmazásából fakad, aminek révén a „tiszteletre méltó” polgárok, a nem szegények és a szegények, az „ők” között a status quót tükröző, többé-kevésbé állandó határvonalat húznak. Ez a megszegényítés, miközben diszkrimináló, rokon a stigmával még abban is, hogy egy büntetési formát képez a gazdasági kudarcért minden, a magatartás megváltoztatására vagy a rehabilitációra irányuló szándék nélkül. Mi több, a magas és a növekvő jövedelemegyenlőtlenség összefüggései közepette a megszegényítés a munkaetika védelmező és öntömjenező beszédmódrendjét is előállítja. Ennek segítségével a tiszteletre méltók és kiváltságosak olyan teljesítmények elismerésére formálnak jogot, amelyek leginkább a születés vakszerencséjéből fakadnak. Ez a közbeszéd egyúttal érvet szolgáltat ahhoz, hogy az ellátások szintjét ne emeljék – a szegénységben élők nem érdemlik meg –, és ne növeljék az adókat, mert azt, amiből fizetnék, kemény munkával keresték meg.

A 10. fejezet elemzése azt mutatja be, hogy a megszegényítéssel a szegényekre kényszerített sérelem és a megpróbáltatások halmozódása ellenére ez a hiedelmi struktúra miért bizonyul nagy valószínűséggel ellenállóknak a változással szemben. A tanulmányozott országokban a szegénységellenes programok tartalmaznak megőrző elemeket, s ezeket a szegényekről általában vagy azok egy részéről negatív nézeteket valló közvélemény többnyire támogatja is. Killeen (2008) ezt a jelenséget „szegényizmusnak” (*„poverty-ism”*) nevezi. Nagy-Britanniában a nagyközönség szegénységet megszegényítő nyilvános beszédmódját visszhangzó, szavazatokért versengő politikusok között a dinamika egymást erősítő és halmozódó. Még Indiában is a látszólag szegénypárti média gondosan kerüli, hogy elidegenítse a növekvő középosztályt, miközben Kínában a szegénypárti közbeszéd a Kínai Kommunista Párt által hangszerelt retorika részeként széles körben elfogadott, amire viszont rácsafolnak a diszkrimináló politikai struktúrák és az azok alapjául szolgáló attitűdök. Hogy megvédjék magukat a megszegényítő beszédmódtól, a szegénységben élők másokat találnak meg, mint erkölcsileg maguknál alsóbbrendűeket, bűnbakként, amivel a szégyenmentesség fokozatainak érzékelésén alapuló hierarchiákat hoznak létre (8. fejezet; Chase–Walker 2013). Scheff (1997) azt állította, hogy a szégyen a társadalmat összetartó ragasztó. A szegénységhez kötődő szégyent jobban leírja a cement fogalma, ami az egyenlőtlenség szerkezeteit megerősíti, a szegénységet pedig bebetonozza. A megszegényítő tartalmú közbeszéd a tehetősek öngazoló nézeteinek cinkosává teszi a kormányokat, miközben a szegényeket megosztja.

A méltóság előmozdítása a politika világában

Egyes érdekcsoportok ellenállnak a változásnak, de ez nem jelenti azt, hogy a változás lehetetlen. A rabszolgaság, a fajüldözés és a nemi előítélet elleni küzdelmek például sikeresnek bizonyultak, bár ez hosszú időt igényelt, és a haladást meg kellett védeni a visszahúzó erőktől. Hogy ezek az összehasonlítások ne tűnjenek erőltetettnek, emlékeztetni kell arra, hogy a szegényekkel szemben megnyilvánuló előítéletek az időszámítás előtti második évezredre nyúlnak vissza (1. fejezet), valamint arra, hogy a szegénység leküzdésének természeténél fogva politika jellege van, és a status quo megváltoztatását célozza, hiszen a tehetősektől és politikailag befolyásosaktól csoportosít át, relatív értelemben, erőforrásokat. Globális perspektívában a Millenniumi Fejlesztési Célok, majd az ezt követők sikeres eléréséhez a gazdaságilag fejlettebb országoktól a szegényekhez szükséges erőforrásokat átírányítani.

Két erős érv támogatja a szegénységhez kötődő szégyent megalapozó előítélet lerombolását. Először is, a szegénységben élők megszégyenítése valószínűleg kontraproduktív, mivel csökkenti az egyéni hatékonyságot és a szegénységellenes programok hatásosságát. Másodsor, a szégyen stigmatizáló és diszkrimináló politika formáját öltő strukturális megnyilvánulásai az emberi jogok megsértését jelentik és törvénytelenek (Killeen 2008).

Már bebizonyosodott, hogy e két érv egymással kombinálva meggyőző tud lenni. 2012 januárjában a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) elfogadta a 202-es Ajánlást, ami mind a 185 tagállamot arra szólítja fel, hogy országonként meghatározott minimumjövedelmet biztosítsanak idősebb állampolgáraiknak, valamint az aktív korú alacsony keresetűeknek és a gyerekeknek. Az Ajánlás a kormányok számára a megfelelő intézkedések kidolgozásához és alkalmazásához alapelveket is meghatároz. Az első tervezet semmilyen formában sem említette a szegénységhez kötődő szégyent, de a végszavazás előtt elfogadtak egy kiegészítést, amely felszólította a kormányokat, hogy „tiszteljék a szociális biztonsági rendszer ellátásaiban részesülő emberek jogait és méltóságát” (ILO 2012: 5). A kiegészítést a munkáltatók támogatásával azok a szakszervezeti képviselők nyújtották be, akik már ismerték az e kötetben összefoglalt kutatás előzetes eredményeit a politikák hatásosságát illetően. A szavazást segítette az ENSZ mélyszegénység és emberi jogok ügyében kinevezett „különmegbízottja” (*Special Rapporteur*), Magdalena Sepúlveda Carmona (2012b), aki azzal érvelt, hogy a kiegészítés a szociális védelem emberjogi megközelítésén alapul. Egy mondat beiktatása egy nemzetközi szerződésbe önmagában természetesen nem fog politikai változással járni, és a világ közvéleményében sem fog alapvető váltást eredményezni. Az ügyben akkor illetékes brit miniszter például úgy vélekedett – valószínűleg mélyebb elmélkedés nélkül –, hogy „előreláthatólag ennek az ajánlásnak nem lesz semmi hatása az Egyesült Királyságra” (Hoban 2013, Walker 2012). Mindemellett a 202-es Ajánlás olyan értékelési szempontokat fektetett le, amelyeket a politikai

aktivisták a politikák bírálata és a reformjavaslatok kidolgozása során hasznosítani tudnak.

A megszegyenítés kontraproduktív

A szegénység-szégyen viszony modellje, amit a 4.1 ábra mutatott be, és ami a 3. és 4. fejezetben összefoglalt kutatás alapján fogalmazódott meg, azt jelzi, hogy a szegénységben élőkre ráterhelt szégyen nemcsak hogy bántó, hanem kontraproduktív is. Gyengíti az önbizalmat, a társadalmi tőkét és hatóerőt, s mindezzel valószínűleg megnehezíti a szegénységből való kimenekülést. Hasonló okokból a stigmatizálástól a szegénységellenes programok is kevésbé lesznek eredményesek; az elégséges erőforrásokhoz szükséges politikai támogatásnak az intézményes stigma hatására bekövetkező hiánya mellett az egyéni megbélyegzés csökkenteni fogja a támogatások igénybevételét és a támogatottak együttműködését is (4. fejezet). Ez a modell egyértelműen konzisztens az előbbi elmélettel, és erősen alátámasztott az e könyvben idézett és a Chase–Bantebya-Kyomuhendo (2014) művében részletesen kifejtett bizonyítékokkal, amelyek közvetlenül a szegénységben élő emberek tapasztalatain alapulnak. Ugyanakkor azonban még korai végleges bizonyítást kínálni az oksági kapcsolatokat illetően.

Mindezzel együtt nő az érdeklődés a szegénység és a szégyen közötti kapcsolat iránt. Egy úttörő tanulmány Indiában, Etiópiában, Peruban és Vietnamban vizsgálta a szegénységhez kötődő szégyen hatásait gyerekek oktatási eredményeire (Dornan–Portela 2013). Tizenkét éves korban mérték a divatos ruhák és holmik hiánya miatt érzett feszélyezettséget és szégyent, ami – Etiópia kivételével – a háztartás jövedelmének csökkenésével jelentősen növekedett. A szégyennel a matematikai teljesítmény, a szókinccs és az írás-olvasás képessége is negatív összefüggést mutatott, még azután is, hogy a (szegénységet mérő) háztartási jövedelmekkel együtt más tényezőket is figyelembe vettek. Még többet mond az, hogy a matematikai és szókinccseredmények három évvel később, a gyerekek 15 éves korában is alacsonyak maradtak, különösen Indiában és Vietnamban, ahol a szégyennel való összefüggéseik statisztikailag a legerősebbek voltak.

Ez a tanulmány fontos annak jelzésében, hogy a szegénységhez kötődő szégyen a humán tőke megszerzését gátolva hozzájárul a szegénység generációk közötti átörökítéséhez. Igen lényeges, hogy a szerzők gondosan megkülönböztették a gyenge oktatási teljesítmény miatti szégyent és a szégyennek betudható gyenge eredményeket. Ugyanakkor fontos megbizonyosodni annak a feltételezett kapcsolatnak a létezéséről, mely szerint a felnőtt magatartás és hatékonyság szintén érzékeny a szegénységhez kötődő szégyenre. Miközben a kutatások azt jelzik, hogy a szegénységet tapasztalók körében a szégyenérzet gyakorisága magas, ez nem mindenkire terjed ki. A pszichológusok, akik tudományos érdeklődése elsődlegesen az érzékelt szégyenre és kevésbé a külső megszegyenítésre irányul, a szégyenre való hajlamot a személyiséggel (Cohen et al. 2011, Schoenleber–Berenbaum

2010), valamint a neveltetéssel (Well–Jones 2000) hozzák összefüggésbe, és azt állítják, hogy a hajlam a megsegényítés szituációiban különböző válaszokhoz vezet (Thompson et al. 2004, Crystal et al. 2001). Mivel e kutatások bizonyítékai döntően egyetemi hallgatók körében folytatott vizsgálatokon alapulnak, így közvetlenül nem alkalmazhatók a szegénységre. Mindazonáltal alapvetően fontos felderíteni, hogy a személyiségjegyek és más egyéni jellemzők milyen mértékben közvetítik a szegénységhez kötődő szegény negatív hatásait. Készülőben levő tervek alapján a szegénységhez kötődő szegényre vonatkozó kérdések kerülnének be személyiségi és genetikai információkat is tartalmazó panel vizsgálatokba.

A politikára irányuló további kutatások is folyamatban vannak. Gubrium és Lødemel (2013) a megsegényítés és a stigma szegénységellenes programok kereteit, struktúráit és kivitelezését alakító hatásáról szóló (a 9. és 10. fejezetben bemutatott) politikai elemzéseket áttekintve globális elvek kidolgozásába kezdtek, amelyek a megsegényítés mértékét minimalizálnák, miközben növelnék a méltóságot. Ezeknek az elveknek több dolgot el kell ismertetniük: azt, hogy a szegénység nem identitás, hanem viszonyok függvénye, és a segílyt kérő emberek nagy elvárásokat szeretnének táplálni magukkal, valamint a szolgáltatásokkal szemben; azt, hogy a felhasználóknak hangot kell kapniuk a politika tervezésében és alkalmazásában; valamint azt, hogy „az akár pozitív értelmű (mert jótékonyasági funkciójú), akár negatív (mert az 'érdemteleneket' kiszűrő büntető funkciójú) bürokratikus mérlegeléstől függő, feltételekhez kötött ellátás természeténél fogva lealacsonyító. Az Oxfammal és az ATD Fourth World szegénység ellen küzdő szervezettel dolgozva készültek arra vonatkozó javaslatok, hogy a szegénységről közvetlen tapasztalatokkal bíró emberek részvételével értelmezzék újra a 202-es ILO Ajánlást, és ezt a gyakorlatban értékelési kritériumrendszerként és a szolgáltatást nyújtók felelősségvállalását a felhasználókkal szemben támasztott jellemző követelményekkel összhangban rögzítő alapidokumentumként használják. Az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Indiában, Kínában, Norvégiában és Ugandában is folyik kutatás, hogy a felhasználók és a szegénységben élőknek szolgáltatást nyújtók szempontjait összekössék a szolgáltatásokra vonatkozó kutatások eredményeivel, valamint a segílyezést végző személyzettel, a felhasználókkal és a politikusokkal készített interjúk tapasztalataival (Lødemel 2013). A következő lépés az elvek átalakítása szegénymentes politikai modellekké, amiket normál működésmódban kellene kipróbálni, hogy megállapítható legyen: vajon igaz-e az a feltevés, mely szerint a méltóságot növelő politikák hatásosabbak a szegénység csökkentésében, mint a stigmatizálók?

A megsegényítés helytelen és valószínűleg törvénybe ütköző

A szegénységben élők méltóságát biztosító bánásmód növelheti a politika hatáskörét, és egyúttal igazságosság kérdése is. Ez, annak megértésével együtt, hogy „a mélyszegénység kiirtása nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem törvényi kötelezettség is az emberi jogok jelenlegi nemzetközi törvényei alapján” (Sepúlveda Carmona

2012: 4), miként ezt az ENSZ Közgyűlés 2013-ban elfogadta (UN 2013), még a politikai hatásosság lehetősége nélkül is kizárja a jelenlegi gyakorlatot.

Lehet vitatkozni azon, hogy a „méltóság” megfelelő antonimája-e a szégyennek, de ellentétnek helyénvaló. Jogászok részben azért is fordultak a méltóság koncepciója felé, hogy az irányelvként értelmezett egyenlőség korlátait kezelni tudják. Védelmet nyújt ugyanis a lefelé történő egyenlősítéssel szemben, hiszen „a méltóságon alapuló egyenlőségnek emelnie, nem csökkentenie kell az egyének státuszát” (Fredman 2011: 21), miközben rugalmas és kiterjesztett értelmezést tesz lehetővé a diszkriminatív szabályozással szemben, és alkalmas arra, hogy igazságtalan bánásmód esetén a mindig igényelt összehasonlítási alapként szolgáljon. Egyúttal az is lényeges, hogy a méltóságvesztés nem többletkövetelmény a diszkrimináció bizonyítása során.

Az ENSZ Közgyűlésnek a mélyszegénységről 2013-ban elfogadott határozata (UN 2013: 3) a nemzetközi emberjogi jogforrások, köztük az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya valamint a Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmánya alapján úgy rendelkezik, hogy

„...a mélyszegénység és a társadalomból történő kirekesztés az emberi méltóság megsértését jelenti és ezért sürgős nemzeti és nemzetközi akció szükséges a megszüntetésükre.” (uo.)

Emlékezteti a kormányokat arra is, hogy az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2012 szeptemberében több irányelvet fogadott el a mélyszegénységet és az emberi jogokat illetően, és arra „bátorította” a kormányokat és minden más politikai szereplőt is, hogy

„...kövessék ezeket az irányelveket a mélyszegénység által érintetteket illető politikáik és intézkedéseik kialakítása és végrehajtása során” (uo.: 5)

Az irányelvek erőteljesek és átfogóak; öt közülük az e könyvben tárgyalt kérdések lényegét érinti:

„A szegénységben élőket megillető méltóság tiszteletének át kell hatnia minden közpolitikát. Az állam képviselőinek és a magánszemélyeknek egyaránt tisztelniük kell mindenki méltóságát, el kell kerülniük a megbélyegzést és az előítéleteket, valamint fel kell ismerniük és támogatniuk kell azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a szegénységben élők tesznek életük javítása érdekében. (...)”

A szegénység leküzdésére irányuló közpolitikáknak a szegénységben élők emberi jogait a többi emberrel azonos módon kell tisztelni, védeni és megvalósítani. Semmilyen területen, semmilyen politika nem súlyosbít

hatja a szegénységet és nem lehet aránytalanul negatív hatással a szegénységben élőkre. (...)

A szegénységben élőknek joguk van a szegénység körülményeihez kötődő negatív stigma elleni védelemhez. Az államoknak meg kell tiltaniuk, hogy a közhatalmat gyakorlók, akár nemzeti, akár helyi szinten stigmatizálják vagy diszkriminálják a szegénységben élőket, és minden megfelelő intézkedést meg kell tenniük a szociokulturális minták módosítására, hogy kiküszöböljék az előítéleteket és sztereotípiákat. Az államoknak olyan oktatási programokat kell működtetniük, különösen a köztisztviselők és a média képviselői számára, amelyek a szegénységben élőkkel szembeni megkülönböztetés leküzdését segítik (...)

A szegénységben élőket szabad és autonóm cselekvőknek kell tekinteni és így kell kezelni őket. Minden szegénységgel kapcsolatos politikának a szegénységben élők képessé tevésére kell irányulnia. Annak elismerésén kell alapulniuk, hogy az egyénnek jogában áll saját döntéseket hozni, és tisztelni kell a bennük rejlő lehetőségek kiaknázására való képességüket, méltóságtudatukat, valamint az életüket érintő döntésekben való részvételhez való jogukat (...)

A hatékony és értelmes részvétel megerősíti minden egyén és csoport jogát arra, hogy a közügyek intézésében részt vegyen. Ez egyúttal a társadalmi befogadás eszköze is, és a szegénység elleni harcra irányuló erőfeszítések lényeges eleme, nem utolsó sorban azért, hogy olyan fenntartható közpolitikákat biztosít, amelyek a társadalom legszegényebb rétegei által kifejezett szükségletek kielégítésére tervezettek.” (uo.: 6–8)

Szembeötlő, hogy ezek az elvek nem lelhetőek fel a hét tanulmányozott ország e kötetben áttekintett törvénykezésében. Az ENSZ-határozat csak az irányelvek figyelembevételét, nem pedig kötelező követését kívánja meg. Ez a kötet éppen ezért egy bizonyítékhalmazt is képez, ami dokumentálja az elfogadott elvek be nem vezetésének egyéni és társadalmi költségeit.

A körültekintő olvasó azt is észre fogja venni, hogy az ENSZ-határozat a „mélyszegénységre” vonatkozik, ami részben annak a Wresinski atyának a tartós öröksége, aki – mint ezt a 2. fejezetben érzékeltettük – nagy befolyással bírt az ENSZ-ben a szegénység ember jogi megközelítésének elfogadtatására. Ez a megközelítés egyúttal kényszerítő eszközt is képes nyújtani ahhoz, hogy az emberi jogi törvényeket a minden szegénységben élő méltóságát tiszteletben tartó bánásmód előmozdítására lehessen felhasználni. A szegénység dinamikájával foglalkozó elemzések nagy részének elkészülte előtt működő Wresinski a többdimenziós és megbénító szegénység döntő meghatározójaként annak tartósságát jelölte meg, ami tükröződik a mélyszegénységnek az ENSZ-ben máig használatos definíciójában:

„...a jövedelmi szegénység, az emberi fejlesztés szegénysége és a társadalmi kirekesztés kombinálódása (...) az alapvető biztonság tartós hiányával az emberek életét több oldalról is érintve súlyosan veszélyezteti jogaik gyakorlásának vagy visszaszerzésének esélyeit a belátható jövőben.” (Sepúlveda Carmona 2012: 4)

A szegénység dinamikája utólag bizonyította, hogy a szegény országokban is csak a szegénység egy kisebb része állandó (lásd 2. fejezet), viszont a rövidebb szegénységperiódusok is tartós negatív és többdimenziós következményekkel járnak (Arranz–Cantó 2012, Tomlinson–Walker 2009, 2010). Emellett az e kötetben bemutatott bizonyítékok arra is rávilágítanak, hogy a szegénységben, de nem feltétlenül mélyszegénységben élők éppen úgy ki vannak téve mindazoknak a korlátozásoknak és jogvesztéseknek, amiket Wresinski atya jelzett aggodalmai megfogalmazásakor. Továbbá, az ENSZ fent hivatkozott öt irányelve a szegénységben élők által mind a hét – kutatásba bevont – országban tapasztalt megszegényítésre, stigmára és megkülönböztetésre megfelelő választ jelent, ami nem tagadható meg sehol semmilyen elfogadható okkal a szegénységben élőkötől.

A „mély” jelző hozzátétele a szegénység kifejezéshez nem korlátozhatja az ENSZ-elvek alkalmazását. A magasabb vagy közepes jövedelmű országok sem állíthatják – amint ezt néhányan megtették a 202-es ILO Ajánlás esetében –, hogy a 2013. évi ENSZ-határozat rájuk nem vonatkozik. Az ENSZ-határozat (UN 2013: 2–5) elismeri, hogy „mélyszegénység a világ minden országában tartósan fennáll” (kiemelés a szerzőtől) és az e kötetben feltártak a szegénység mindennapi tapasztalatainak egyetemességéről tanúskodnak. Azt mutatják, hogy az anyagi feltételek lényeges különbségei ellenére a szegénység pszichoszociális megtapasztalása nagyon is hasonló, és döntően az a megszegényítés, valamint azok a megbélyegző és diszkrimináló gyakorlatok alakítják, amelyeknek a szegénységben élők gyakran ki vannak téve. Ezért egyetlen kormánynak vagy országnak sem lehet semmilyen ürügye arra, hogy figyelmen kívül hagyja az ENSZ mélyszegénységet és emberi jogokat illető irányelveit. A szegénységnek e kötetben dokumentált szégyene ebben az összefüggésben mindenki szégyene.

Fordította: Bigazzi Sára

Irodalom

- Alicke, M. – Sedikides, C. (2009): Self-enhancement and self-protection: What they are and what they do. *European Review of Social Psychology*, (20), 1, 1–48.
- AllAfrica (2012): *Uganda: Kampala is one big slum*, 31 October; <http://allafrica.com/stories/201210310503.html?viewall=1>.

- Anderson, B. (2013): *Us and Them?* The dangerous politics of immigration control. Oxford: Oxford University Press.
- Anok (2008): *Is Poverty a Personal Choice?* 20th November. <http://identitycheck-anok.blogspot.co.uk/2008/11/is-poverty-personal-choice.html>
- Arranz, J. – Cantó, O. (2012): Measuring the effect of spell recurrence on poverty dynamics – evidence from Spain. *The Journal of Economic Inequality*, (10), 2, 191–217.
- ATD Fourth World (2013a): *Towards Sustainable Development that Leave No One Behind*. The challenge of the post-2015 agenda. New York: International ATD Fourth World Movement.
- ATD Fourth World (2013b): *Knowledge from Experience: Building the post-2015 sustainable development agenda with people living in extreme poverty*. New York: International ATD Fourth World Movement.
- Bailey, N. – Besemer, K. – Bramley, G. – Livingston, M. (2013): *How Neighbourhood Context Shapes Poverty: some results from the Poverty and Social Exclusion UK Survey 2012*. In: 25th International European Network for Housing Research Conference, Tarragona, Spain, 19–22 Jun 2013,
- Bantebya-Kyomuhendo, G. – Mwiine, A. (2013): “Food that cannot be eaten”: The shame of Uganda’s anti-poverty policies’. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It: Global perspectives on anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press.
- Baumberg, B. – Bell, K. – Gaffney, D. (2012): *Benefits stigma in Britain*. London: Turn2Us.
- Blair, T. (1997): *The 21st Century Welfare State*. Speech to the Social Policy and Economic Performance Conference, Amsterdam, 24 January.
- Bos, A. van den – Stapel, D. (2009): Why People Stereotype Affects How They Stereotype: The Differential Influence of Comprehension Goals and Self-Enhancement Goals on Stereotyping. *Personality and Social Psychology Bulletin*, (35), 1, 101–113.
- Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.) (2014): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, E. – Walker, R. (2013): The co-construction of shame in the context of poverty: beyond a threat to the social bond’. *Sociology*, (47), 4, 739–754.
- Chase, E. – Walker, R. (2014a): Portrayals of poverty and shame in literature and film in the UK. In Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, E. – Walker, R. (2014b): The co-construction of shame in the context of poverty in the UK. In Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, E. – Walker, R. (2014c): “Happy on benefits”? Public perceptions of people living in poverty in the UK. In Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.

- Choudhry, S. (2013): Pakistan: A journey of poverty-induced shame. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It: Global perspectives on anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press.
- Cohen T. – Wolf, S. – Panter, A. – Insko, C. (2011): Introducing the GASP scale: a new measure of guilt and shame proneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, (100), 5, 947–966.
- Corden, A. (1995): *Changing Perspectives on Benefit Take-Up*. London: HMSO.
- Crystal, D. – Parrott, W. – Okazaki, Y. – Watanabe, H. (2001): Examining relations between shame and personality among university students in the United States and Japan: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, (25), 2, 113–123.
- Diamond, P. – Lodge, G. (2013): *European Welfare States after the Crisis*. Changing public attitudes. London: Policy Network.
- Dornan, P. – Portela, M. (2013): *Childhood Experience of Shame and Human Capital*. Oxford: Young Lives Study, Mimeo.
- Dovidio, J. – Major, B. – Crocker, J. (2000): Stigma: introduction and overview. In Heatherton, T. – Kleck, R. – Hebl, M. et al (eds.): *The Social Psychology of Stigma*. New York: Guilford Press, 1–30.
- Field, F. (1997): *Reforming Welfare*. London: Social Market Foundation.
- Finn, D. – Mason, D. – Rahim, N. – Casebourne, J. (2008): *Problems in the Delivery of Benefits, Tax Credits and Employment Services*. York: Joseph Rowntree Foundation. <http://www.jrf.org.uk/publications/problems-delivery-benefits-tax-credits-and-employment-services>
- Fiske, S. (1998): Stereotyping, Prejudice and Discrimination. In D. Gilbert – Fiske, S. (eds.): *The Handbook of Social Psychology*. Second edition. Boston, MA: McGraw Hill, 357–411.
- Fredman, S. (2011): *Discrimination Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Frenkel-Brunswick, E. (1950): The Interview as an Approach to the Prejudiced Personality. In Adorno, T. – Frenkel-Brunswick, E. – Levinson, D. – Sanford, N. (eds.): *Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row, 291–336.
- Gilens, M. (1999): *Why Americans Hate Welfare: race, media, and the politics of antipoverty policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goffman, E. (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, [London: Penguin, 1968].
- Gubrium, E. – Lødemel, I. (2013): “Not Good Enough”: Social assistance and shaming in a strong welfare state. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It: Global perspectives on anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press.
- Gubrium, E. – Lødemel, I. (2014c): “No One should be Poor”: Social shaming in Norway. In Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.

- Hagen, K. – Lødemel, I. (2010): Fattigdomstiåret 2000–2010: Parentes eller ny kurs for velferdsstaten? In Frønes, I. – Kjølørød, L. (eds.): *Det Norske Samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 284–307.
- Hernanz, V. – Malherbet, F. – Pellizzari M. (2004): *Take-up of Welfare Benefits in OECD Countries*. A review of the evidence. Social, Employment and Migration Working Papers 17. Paris: OECD.
- Higgins, J. (1978): Regulating the poor revisited. *Journal of Social Policy*, (7), 2, 189–198.
- Himmelfarb, G. (1984): The idea of poverty: England in the early Industrial Age. *History Today*, (34), 2, 23–30.
- Ho, D. – Fu, W. – Ng, S. (2004): Guilt, Shame and Embarrassment: Revelations of Face and Self. *Culture and Psychology*, (10), 1, 64–84.
- Hoban, M. (2013): *Work and Pensions: International Labour Conference*. Hansard, 7th February: Column 32WS.
- Hoggett, P. – Wilkinson, H. – Beedell, P. (2013): Fairness and the Politics of Resentment. *Journal of Social Policy / FirstView Article*, 1–19. <http://dx.doi.org/10.1017/S0047279413000056>.
- Holley, L. – Stromwall, L. – Bashor, K. (2012): Reconceptualizing stigma: Toward a critical anti-oppression paradigm. *Stigma Research and Action*, (2), 2, 51–61.
- ILO (2012): *Recommendation Concerning National Floors of Social Protection*. Conference at its one hundred and first session, 14. June 2012. Geneva: ILO, 202.
- ILO (2103): *China*. Geneva: ILO Social Security Department. http://www.ilo.org/dyn/ilossi/ssimain.home?p_lang=en&p_geoaid=156.
- Jo, Y.-N. – Walker, R. (2013): Self-sufficiency, Social Assistance and the Shaming of Poverty in South Korea. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It: Global perspectives on anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press.
- Killeen, D. (2008): *Is Poverty in the UK a Denial of People's Human Rights?* York: Joseph Rowntree Foundation. <https://www.jrf.org.uk/report/poverty-uk-denial-peoples-human-rights>
- Larsen, C. (2008): The institutional logic of welfare attitudes. How welfare regimes influence public support. *Comparative Political Studies*, (41), 2, 145–168.
- Larsen, C. – Dejgaard, T. (2012): *The Institutional Logic of Images of the Poor and Welfare Recipients*. A comparative study of British, Swedish and Danish Newspapers. Aalborg: Centre for Comparative Welfare Studies (CCWS), Working paper 2012–78.
- Lewis, O. (1968): *A Study of Slum Culture*. New York: Random House.
- Lind, J. (2007): Fractionalization and the size of government. *Journal of Public Economics*, (91), 1, 51–76.

- Link, B. – Phelan, J. C. (2001): Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363–385.
- Lipsky, M. (1980): *Street-level Bureaucracy*. Dilemmas of the individual in public services. New York: Russell Sage Foundation.
- Lister, R. (2004): *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Lødemel, I. (2013): *Poverty and Shame*. Perspectives and practices concerning anti-poverty measures. Oslo: Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM).
- Los Rios, de C. – Los Rios, de J. (2010): *A Sensitivity Assessment of Multidimensional Poverty to Various sets of Missing Dimensions' Indicators*. The Chilean case. Oxford: OPHI Research in Progress.
- Loseke, D. – Kusenbach, M. (2007): The Social Construction of Emotions. In Holstein, J. – Gubrium, J. (eds.): *Handbook of Constructionist Research*. New York: Guilford Press, 511–529.
- Manchester, C. – Mumford, K. (2012): *How Costly is Welfare Stigma? Separating psychological costs from time costs in food assistance programs*. www.krannert.purdue.edu/faculty/kjmumfor/papers/stigma.pdf
- Mathews, L. (2010): Coping with shame of poverty, analysis of farmers in distress. *Psychology and Developing Societies*, (22), 2, 385–407.
- Mattinson, D. (2010): *Talking to a Brick Wall*. How New Labour stopped listening to the voter and why we need a new politics. London: Biteback.
- McGinn, T. (1998): *Prostitution, Sexuality, and the Law in Ancient Rome*. Oxford: Oxford University Press.
- Mead, L. (1989): *Beyond Entitlement*. The social obligations of citizenship. New York: The Free Press.
- MLHUD (2013): *Uganda National Urban Policy*. Kampala: CME Consult Group Ltd for Ministry of Lands, Housing and Urban Development.
- Moffitt, R. (1983): An Economic Model of Welfare Stigma. *The American Economic Review*, (73), 5, 1023–1035.
- Murray, C. (1984): *Losing Ground*. American social policy 1950–1980. New York: Basic Books.
- Narayan, D. – Patel, R. – Schafft, K. – Rademacehr A. – Koch-Schulte, S. (2000a): *Voices of the Poor: Can anyone hear us?* New York: Oxford University Press.
- Narayan, D. – Chambers, R. – Shah, M. – Petesch, P. (2000b): *Voices of the Poor: Crying out for change*. New York: Oxford University Press.
- Neubeck, K. – Casenave, N. (2001): *Welfare Racism*. Playing the race card against America's poor. New York: Routledge.
- Page, R. (1984): *Stigma*. Concepts in Social Policy 2. London: Routledge.
- Park, J. – Chase, E. – Walker, R. (2013): *Soaps, Poverty and Attitudes in Kenya*. Oxford: Oxford Institute of Social Policy, Mimeo.
- Pellissery, S. (2009): *The Politics of Social Protection in Rural India*. Saarbrücken: VDM Verlag.

- Pellissery, S. – Lødemel, I. – Gubrium, E. (2013): Shame and Shaming in Policy Processes. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It*. Global perspectives on anti-poverty policies Bristol: Policy Press.
- Richardson, A. – Naidoo, J. (1978): *The Take-up of Supplementary Benefits*. London: Unpublished paper prepared for the Department of Health and Social Security.
- Robles, G. (2013): *Targeting Efficiency and Take-up of Oportunidades, a Conditional Cash Transfer, in urban Mexico in 2008*. Oxford: DPhil Thesis, University of Oxford.
- Roth, N. (2003): *Medieval Jewish Civilization*. An encyclopedia. New York: Routledge.
- Scheff, T. (1997): *Emotions, the Social Bond and Human Reality*. New York: Cambridge University Press.
- Scheff, T. – Retzinger, S. (2000): Shame as the master emotion of everyday life. *Journal of Mundane Behavior*, (1), 3, no page numbers.
- Schoenleber, M. – Berenbaum, H. (2010): Shame aversion and shame-proneness in Cluster C personality disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, (119), 1, 197–205.
- Sen, A. (1983): Poor, relatively speaking. *Oxford Economic Papers* 35, 153–169.
- Sen, A. (1999) *Commodities and Capabilities*, Delhi: Oxford University Press.
- Sepúlveda Carmona, M. (2011): *Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights*. New York: United Nations General Assembly, Sixty-sixth session, Item 69 (b) of the provisional agenda. Promotion and Protection of Human Rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms.
- Sepúlveda Carmona, M. (2012a): *Final draft of the Guiding Principles on Extreme Poverty and Human Rights*. Submitted by the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights. New York: United Nations General Assembly, Human Rights Council, Twenty-first session, Agenda item 3.
- Sepúlveda Carmona, M. (2012b): *Promotion of and Respect for Rights and Dignity*. A briefing note. Geneva: Letter and enclosure sent to the Permanent missions to the United Nations Office in Geneva, 12th April.
- Simmel, G. (1908): The poor. *Social Problems*, (13), 2, 118–139.
- Simmel, G. (1950): *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Simonsen, E. – Ericsson, K. (2005): *Children of World War II*. The Hidden Enemy Legacy. Oxford: Berg Publishers.
- Spicker, P. (1984): *Stigma and Social Welfare*. London: Croom Helm.
- Stuber, J. – Schlesinger, M. (2006): Sources of stigma for means-tested government programs. *Social Science and Medicine*, (63), 4, 933–945.
- Stuenkel, D. – Wong, V. (2012): Stigma. In Lubkin, I. – Larsen, P. (eds.): *Chronic Illness*. 8th ed. Burlington, MA: Jones and Bartlett Publishers, 47–74.

- Surender, R. (2013): The Role of Historical Contexts in Shaping Social Policy in the Global South. In Surender, R. – Walker, R. (eds.): *Social Policy in a Developing World*. Cheltenham: Edward Elgar, 14–36.
- Svallfors, S. (ed.) (2012): *Contested Welfare States*. Welfare attitudes in Europe and beyond. Stanford: Stanford University Press.
- Tangney, J. – Dearing, R. (2003): *Shame and Guilt*. New York: Guilford Press.
- Taylor-Gooby, P. (2013): Why do people stigmatise the poor at a time of rapidly increasing inequality, and what can be done about it? *Political Quarterly*, (84), 1, 31–42.
- Thompson, T. – Altmann, R. – Davidson, J. (2004): Shame-proneness and achievement behaviour. *Personality and Individual Differences*, (36), 3, 613–627.
- Tomlinson, M. – Walker, R. (2009): *Coping with Complexity*. Child and adult poverty. London: CPAG.
- Tomlinson, M. – Walker, R. (2010): *Recurrent Poverty. The impact of family and labour market changes*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- UN (2013): *Resolution adopted by the General Assembly, 67/164*. Human rights and extreme poverty. New York: United Nations General Assembly [on the report of the Third Committee (A/67/457/Add.2 and Corr.1)].
- van Oorschot, W. (1991): Non Take-Up of Social Security Benefits in Europe. *Journal of European Social Policy*, (1), 1, 15–30.
- van Oorschot, W. (1998): Failing Selectivity. On the extent and causes of non-take-up of social security benefits. In Andress, H. (ed.): *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*, Aldershot: Ashgate, 101–132.
- van Oorschot, W. (2000): Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy and Politics*, (28), 1, 33–48.
- van Oorschot, W. (2006): Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, (16), 1, 23–42.
- Walker, R. (1978): *Canvassing Rent Allowances in Bristol and Westminster*. London: Housing Development Directorate, Department of the Environment.
- Walker, R. (2005): *Social Security and Welfare: Concepts and comparisons*. Milton Keynes: Open University Press–McGraw-Hill.
- Walker, R. (2008): European and American Welfare Values. Case-studies in cash benefits reform. In van Oorschot, W. – van Opielka, M. – Pfau-Effinger, B. (eds.): *Culture and Welfare State Values of Social Policy from a Comparative Perspective*. London: Edward Elgar, 117–140.
- Walker, R. (2012): *Cultural Conceptions of Poverty and Shame*. Their portrayal in diverse societies. Oxford: University of Oxford, Poverty and Shame Synthesis Report 1. http://povertyshamedignity.spi.ox.ac.uk/fileadmin/documents/PDF/WP1_Cultural_conceptions_synthesis.pdf

- Walker, R. – Chase, E. (2013): Separating the Sheep from the Goats: Tackling poverty in Britain for over four centuries. In Gubrium, E. – Pellissery, S. – Lødemel, I. (eds.): *The Shame of It: Global perspectives on anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press.
- Walker, R. – Kellard, K. (2001): *Staying in Work*. Policy Overview. Sheffield: Department for Education and Employment.
- Waxman, C. (1977): *The Stigma of Poverty: A critique of poverty theories and policies*. New York: Pergamon Press.
- Wells, M. – Jones, R. (2000): Childhood parentification and shame-proneness: a preliminary study. *The American Journal of Family Therapy*, (28), 1, 19–27.
- Wiki (2013): *Broken Britain*. https://en.wikipedia.org/wiki/Broken_Britain
- Wiseman, M. (2003): Welfare in the United States. In Walker, R. – Wiseman, M. (eds.): *The Welfare We Want? The British challenge for American reform*. Bristol: Policy Press, 25–64.
- Wright, S. (2003): The Street Level Implementation of Unemployment Policy. In Jane Millar (ed.): *Understanding Social Security*. Issues for policy and practice. Bristol: Policy Press, 235–254.
- Yahoo (2013): *Do People Choose to be Poor?* <https://au.answers.yahoo.com/question/index?qid=20150903033550AAbeMhU>
- Yan, M. (2014): Views of the Non-Poor on those in Poverty in Urban China. In Chase, E. – Bantebya-Kyomuhendo, G. (eds.): *The Shame of Poverty: Global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Zhou, S. (2012): *Selectivity, Welfare Stigma, and the Take-up of Social Welfare – How do Chinese people manage welfare stigma?* Cambridge: Harvard-Yenching Institute Working Paper Series.